

პარლამენტის პრინციპული ბიბლიოთეკა

K 26.704/3

3

Monumenta Georgica

IV. Leges

№ 1

პროფ. ე. თაყაიშვილი

პელაგონის პარის გარეგნება

ტფილისის უნივერსიტეტის გამომცემი.

ტფილისი
1920

502

კულწიფის კარის გარიგება.

საქართველოს
საქართველოს

Monumenta Georgica.

IV. L E G E S

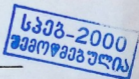
№ 1.

Prof. E. Takačhvili

Institution des cours royales

Publicatio Universitatis Tphilisensis

Tphilis
1920

IV. კანონმდებლობა

№ 1.

კ26.704
3

პროფ. ექ. თაყაიშვილი

კელმწიფის კარის გარეგება

ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა.

საქართველოს საბჭოთაო სოციალისტური რესპუბლიკის

საგარეო ურთიერთობების მინისტრის

№ 1

100.000/101

დაიბეჭდა სიბრძნის მეტყველების ფაკულტეტის განკარგულებით 5 მაისს 1920 წ.

დრეკანი კ. კაკელიძე.

XXVIII, 32 ეგ. ღვ.ს.მ. (კ.ს.)

წინასიტყვაობა.

ცნობა ხელნაწერის შესახებ.

ხელნაწერი, რომელშიაც დატულია გარკვევა კელმწიფის კარისა, ჩვენ ვიპოვეთ რამოდენიმე წლის წინათ ქართლში ზოგზაურობის დროს ერთს გაპარტახებულს სახლში და ამოვიღეთ ნაგავიდან, რომელიც ჩვენს თვალს წინ გამოგავეს ოთახიდან. ხელნაწერი პატარა ტანის არის, in 16°, სულ 16,4×12,2 სანტიმეტრით. დაწერილია ქალაღდზედ წვრილის ნუსხა ხუცურას ხელით და შვის მელნით, ხოლო სათაური და პირველი სიტყვა თითოეულის მუხლისა ნაწერია სინგურით. ტექსტი ერთ სვეტად არის დაწერილი. თითოეულს გვერდზედ ოც-ოცი სტრიქონია. ყდა აღარ შერჩენია, მაგრამ ეტყობა, ჰქონია. რვეულები აკინძულია. თავი და ბოლო აკლია, აკლია აგრეთვე შიგა-და-შიგ მთელი რვეულები და ცალკე ფურცლები. რვეულების სათვალავი აღნიშნული არ არის გარდა მესამე რვეულისა, მაგრამ აქაც სათვალავი ხუცური ასა არა ტექსტის ხელით არის დაწერილი. რვეულში ექვსი ფურცელია და ამის საშუალებით შეგვიძლია დაახლოვებით გამოვარკვიოთ, თუ რამდენი რვეული აკლია თავში და შიგა-და-შიგ. რამდენი რვეული აკლია ბოლოში, გამოცნობა შეუძლებელია. დანამდვილებით შეიძლება მხოლოდ თქმა, რომ ყოველ შემთხვევაში ერთი რვეული უმეტესად აკლია, ვინაიდან მეთერთმეტე რვეულზედ ტექსტი არ არის დამთავრებული, არამედ შეწყვეტილია. თავში ხელნაწერს აკლია ერთი რვეული. სულ უნდა ყოფილიყო დარჩენილი რვეულების მიხედვით თორმეტი რვეული, თუ ბოლოში მარტო ერთს რვეულს მივიჩნევთ ნაკლულად. ამათგან მთლად დაკარგულია პირველი, მეექვსე, მერვე, მეათე და მეთორმეტე. მთლად დატულია მეორე, მეოთხე,

მეშვიდე და მეცხრე, მესამე რვეულიდან უკანასკნელი ფურცელია დაცული და პირველი ხუთი აკლია, მეხუთე რვეულიდან მარტო პირველი ფურცელია შენახული, დანარჩენი ხუთი აკლია, მეთერთმეტე რვეულს აკლია ორი ფურცელი. საერთოდ ნაკლულოვანი რვეულების ფურცლები (მე-3, 5 და მე-11-სა) ექვსია და უდრიან რიცხვით ერთს რვეულს. ამრიგად, თუ ხელნაწერს 12 რვეულით განვსაზღვრავთ, გამოვა, რომ სულ დაცულია ხუთი რვეული და დაკარგულია შვიდი, ანუ დაცულია 60 გვერდი და დაკარგულია 84. მაგრამ თუ მივიღებთ შედევლობაში, რომ ბოლოს ხელნაწერს არა ერთი, არამედ რამოდენიმე რვეული უნდა აკლდეს და აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ სადაც ჩვენ შიგა-და-შიგ ნაკლულად თითო რვეულს ვთვლით, შეიძლება ორი ან მეტი აკლდეს, შეგვიძლია დავასკვნათ: საზოგადოთ ხელნაწერის ტექსტს და მასში მოქრეულს კელმწიფის კარის გარიგებას ჩვენამდის ნახევარსაც არ მოუღწევია.

შინაარსის მიხედვით ხელნაწერი ორ ნაწილად იყოფა. პირველი შეიცავს მეფის გიორგი ბრწყინვალის სამართალს ანუ ეგრეთ წოდებულს ძეგლის-ღებას შთაუფთაღში. ამ ნაწილს უკავია სულ 23 გვერდი, დანარჩენი ნაწილი, 24—60 გვერდი, შეიცავს გარიგებას კელმწიფის კარისა-ს. პირველ ნაწილს თავი აკლია და ძეგლის ღების შესავალი არ შენახულა, დაცულია მხოლოდ ბოლო შესავლისა, რომელიც იწყება სიტყვებით: „...ჩნდა ერთმანერთის ღალატად დასხმა, დაქცევა ციხეთა, სიკუდილი, ცოლის წასვლა და დაგდება უბრალოსა...“ ამას გარდა გიორგი მეფის სამართალს აკლია შუაში კიდევ 20—26 მუხლი. დანარჩენი სრულად არის დაცული. ამრიგად გიორგი მეფის სამართალი შედარებით ბევრად უფრო მცირე ნაკლით არის მოღწეული ჩვენამდის ამ ხელნაწერში ვიდრე ტექსტი კარის გარიგებისა. თუ 12 რვეულით განვსაზღვრავთ რაოდენობას ხელნაწერისას, ნაკლულოვანება ასე განაწილდება: გიორგი ბრწყინვალის სამართალს აკლია 22 გვერდი, ხოლო კელმწიფის კარის გარიგებას 62. აქ უნდა შევნიშნათ კიდევ: ეს პირ-

ველი მაგალითია ჯერ-ჯერობით, რომ გიორგი მეფის სამართალი ცალკე ხელნაწერში გვხვდება. ამდენხანს ქეკელის-ღება გიორგი ბრწყინვალისა ცნობილი იყო მხოლოდ ვახტანგ მეფის ქართულ სამართალთა კრებულიდან.

არა სჩანს, თუ როდის ენ ვისგან არის გადაწერილი ხელნაწერი. ქარხნის ნიშანი ქალაქისა ანუ ფილიპოგრაფია, როგორც ეტყობა, ყოფილა სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე, მაგრამ ვინაიდან ტანი ხელნაწერისა პატარაა, ეს ნიშანი ნახევრად არის დაკული ზოგ ალაგას (გვ. 34—35, 46—47). მეორე მთვარის ქვემოთ ერთს ადგილს ემჩნევა კიდევ მოგვძო ლათინური ასო A თითო პატარა წრით ბოლოებში და ორი წრით შუაში. ამას გარდა გვხვდება კიდევ მოგვძო ნიშანი მსგავსი ლათინურის Z თითო წრით თავში და ბოლოში (გვ. 21). სრულად ამგვარი ნიშნები ერთად ლიხაჩოვის გამოცემაში არ გვხვდება. ჩვენს ხელნაწერებში სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე მე-XVII საუკ. მეორე ნახევარში და მე-XVIII საუკუნეში მოიპოვება. მაგ. სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე სხვა ნიშნებთან ერთად გვხვდება 1696 წ. გადაწერილს ხელნაწერში საეკლესიო მუზეუმისა № 195 და მეორე ხელნაწერში № 121, რომელიც გადაწერილია 1715 წელს. წერის ხასიათის მიხედვით ხელნაწერი მე-XVII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს და ამაზე უადრესი ყოველ შემთხვევაში არ არის. მე-XVII საუკუნის მხედრულის ხელის ხასიათი აქვს აგრეთვე მხედრულს მინაწერს მე-7 გვერდის აშიაზედ, სადაც სწერია: თეთრა: რა არის: ანუ; დრაჰკანი: აქვე სხვა ხელით შემდეგ დროისა და მქრალის მელნით მიწერილია: ერთი: დრაჰანი: ფლური ერთა: თეთრად: ორ შარნილ ნახევარი: და: ერთი: თეთრი ხუთიანი: არი:

დრო კარის გარიგების შედგენისა.

არავითარი პირდაპირი ცნობა არა გვაქვს, თუ როდის არის შედგენილი ჩვენამდის მოღწეული გარიგება კეღმწაფის კარისა. ამის გამოსარკვევად თვით კ. გარიგების შინაარსს უნდა მივმართოთ და მასში აღწუსებული ისტორიული ამბების

და ისტორიული პირების დრო უნდა განვსაზღვროთ. ამით ჩვენ შეგვეძლება გამოვარკვიოთ, რომელ საუკუნოების ადრე შეუძლებელი იქნებოდა მისი დაწერა და რომელ საუკუნის შემდეგ ვერ წარმოიშვებოდა ჩვენამდის მოღწეული კ. გარბება. ეს დაახლოვებით შესაძლებელია, ვინაიდან ტექსტში ბევრი ისტორიული პირია მოხსენებული და მრავალ ფაქტს უჩვენებს ავტორი როგორც ძველს ამბავს, ძველ ისტორიულ მოვლენას. მაგალითად კ. გარბებაში ვითხულობთ:

„ამიერი ბედიელი მოსაფლავეა და ქუთათელი მოსაფლავეც არის (მეფისა). დიდი გიორგი, რომელმან ბასილი ბერძენთა მეფე გააქცია, მისსა (ქუთათლის) საყდარსა შიგან არის (14₃₁₆—318). ვინ არის ეს გიორგი მეფე? რასაკვირელია ეს არის გიორგი I, მამა ბაგრატ IV, რომელიც ეომებოდა ბერძენთა მეფეს ბასილ მეორეს, ხან სძლევდა მას, ხან ძლეული იყო მისგან. ბოლოს ბასილმა გაიმარჯვა და შერიგება მოხდა. გიორგი მეფობდა 1014—1027 წლებში. ის მართლა დასაფლავებულია ქუთაისის ტაძარში. ბედიაში, როგორც ვიცით, დაკრძალულია ბაგრატ III, გიორგი I მამა, რომელიც გადაიცივალა 1014 წ. ამ ფაქტების მიხედვით კ. გარბების შედგენა არ შეიძლებოდა მე-XI საუკუნის ადრე მომხდარიყო. ამასვე მოწმობს ფულის დუკატის მოხსენება (6₁₁₂—113), რომელიც ეკუთვნის ბერძენთა მეფეს კოსტანტინე დუკს (1059—1069). შემდეგ მოხსენებულია არსენ იყალთოელი, ცნობილი მეცნიერი, მოღვაწე და მოძღვარი დავით აღმაშენებელისა, რომელიც ცხოვრობდა მე-XII საუკუნის პირველ ნახევარში და რომელზედაც კ. გარბებაში სწერია: „არსენ იყალთოელი, ეგეთი კაცი მტყუანი როგორ ეგების? (12₂₆₂—263). მოხსენებულია აგრეთვე მეფე გიორგი III, თამარის მამა, რომელიც გადაიცივალა 1184 წ.: „გიორგი მეფეს, თამარის მამას, თვით ვერცხლის შეუქნია (ჯაჰვის პერანგი) საღამასურის სახესა ზედა და მას ჩაიციმდინ“ (2₃₃—34). თამარ მეფე მოხსენებულია კიდევ მეორე ადგილს და ჩამოთვლილია, თუ ვის რა თანამდებობა უბოძა (16₃₅₃—367). თამარი გადაიცივალა

1212 წ., მაშასადამე მე-XIII საუკუნის დამდგამლის ჩვენს გარეგნულ ვერ დაიწერებოდა. ამას გარდა, რომ კ. გარიგება მე-XIII საუკუნეებდ აღრე ყოფილიყო შედგენილი, მასში მოხსენებულნი არ იქნებოდენ ათაბაგი და აფხაზეთის კათალიკოსი. ათაბაგი მრავალ ჯერ არის მოხსენებული კ. გარიგებაში. მას მეორე ადგილი უჭირავს ვეზირთა შორის, პირველი ვეზირი ჰყონდიდელი არის. კ. გარიგებამ იცის, რომ ათაბაგობის შემოღება ახალი მოვლენაა: „ჰყონდიდელი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახალია“, ვკითხულობთ კ. გარიგებაში (19⁴³⁷—438). ათაბაგობის შემოღება საქართველოში ექვს გარეშე მეცამეტე საუკუნეს ეკუთვნის და ამაზე აღრე არ ყოფილა, ვინაითგან პირველ ათაბაგად ქარ. ცხ.-ში ჯერ მოხსენებულია ივანე ახალციხელი და შემდეგ ზაქარია მხარგრძელის ძმა ივანე, რომელსაც მიუბოძა ათაბაგობა თამარმა 1212 წლის ახლო ხანში¹⁾.

აგრეთვე აფხაზეთის კათალიკოსი ფაქტიურის ცნობებით მხოლოდ მარტო მე-XIII საუკუნის პირველ ნახევრიდან სჩანს. აზრი ვითომც აფხაზეთში 820 წელს დაარსებულიყოს ცალკე საკათალიკოსო ძლიერ საეკვოა²⁾. აფხაზეთის კათალიკოსის მოხსენება ჯერ-ჯერობით პირველად გვხვდება ჩვენ ერთს ლაშა გიორგის დროის სიგელში, რომელიც დაწერილია მეექვსე ინდიკტიონს გიორგი მეფისა, მაშასადამე 1218 წლის ახლო ხანში, თუმცა ამ სიგელს თ. ეორდანია გიორგი II მიაწერს, ესე იგი 1078 წელს, მაგრამ ეს შეცდომაა. სიგელი ეკუთვნის ლაშა გიორგის³⁾. შემდეგ აფხაზეთის კათალიკოსი მოხსენებულია დავით ნარინის დროს ორს სიგელში. ერთი ამათგანი 1290 წ. დაწერილი ჩვენ გვაქვს ხელში და ჯერ არ გამოგვიცია. მეორისა მარტო პირს მოუღწევია ჩვენამდის⁴⁾. ორი კათალიკოსი ქარ.

1) ქარ. ცხ. ბ რ ო ს ე ს გ ა მ. გვ. 318 და 332, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გ. 496, 526—527. მაგრამ ივანე ახალციხელის ათაბაგობა ძლიერ საეკვოა და მარიამ დედოფლის და თეიმურაზის ვარიანტებით არ მართლდება.

2) Θ Жорданія. Абхазские католикосы, стр. 9.

3) თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქ ო ნ ი ე ბ ი II, გვ. 50, ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე. შ ო ლ ვ ი მ ი ს ს ა მ ი ს ი გ ე ლ ი, გვ. 11.

4) თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქ რ. II, გვ. 160.

ცხ-ში რუსუდან მეფის კურთხევის დროს, 1223 წ. არის მოხსენებული და ამ ორთა შორის ერთი აბხაზეთის კათალიკოსი უნდა იყოს¹⁾. შემდეგ საუკუნოებში მოხსენება აბხაზეთის კათალიკოსისა ჩვენს წყაროებში ჩვეულებრივია. აბხაზეთის კათალიკოსი კ. გარაგებას მიხედვით ბედიაში უნდა ცხოვრობდეს (14_{316—325}). ეტყობა აბხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსების შემდეგ ქუთათელის როლი და პატივი შემცირებულა და ზოგი მისი უფლებანი სადაოთ გამხდარა.

კ. გარაგებაში მოხსენებულია რუსუდან მეფე, თამარის ასული, რომელიც მეფობდა 1223—1247 წ. აქ ვკითხულობთ: „მსახურთ-უხუცესი მანაველი რუსუდან მეფეს შეუყვანია საეზიროსა და ვაჩნაძე შეუყვანია“ (19_{446—448}). აქედან ცხადია, რომ მეცამეტე საუკუნის პირველ ნახევრამდის ჩვენი კ. გარაგება ვერ დაიწერებოდა. მაგრამ ძველი კიდევ უფრო გვიან არის დაწერილი: კ. გარაგებაში მოყვანილია დავა ქუთაისის ეპისკოპოსის და აბხაზეთის კათალიკოსისა, რომლის გადაწყვეტაში ლაშქარსაც მიუღია მონაწილეობა, და აქ მოხსენებულნი არიან მეფენი ვახტანგ და კოსტანტინე. ამის შესახებ კ. გარაგებაში ასე სწერია: „ოდეს პირველ ვახტანგ დალოცეს და მერმე კოსტანტინე, დაისარჩლნეს აფხაზეთის კათალიკოზი და ქუთათელი იოანე. ქუთათელმან ასე თქუა: „თუ აწ ორჯელსამჯერ ჩემს საყდარსა შიგან ორნი მეფენი დალოცვილან, და არ შემართლები, გვრგვნი ანუ სკიპტრა ჩემს საყდარსა შიგან არ დასდვა“. და მერმე ევზირთ და ერთობილთ ლაშქართა თქვეს თუ, „ქუთათელი უმართლეა“. და სკიპტრა ქუთათელს გაუჩინეს, და მოანება აფხაზეთის კათალიკოზმა“ (14_{316—325}). აქ მოხსენებული ვახტანგ მეფე უნდა იყოს ვახტანგ II (1289—1292), დავით ნარინის ძე, ხოლო კოსტანტინე—ვახტანგ II ძმა, რომელიც მეფობდა დავით ნარინის შემდეგ, ესე იგი 1293 წლიდან. თუ ამით მაგიერ ვიგულისხმებთ ვახტანგ III († 1304), დიმიტრი თავდადებულის შვილს, და კოსტანტინე II († 1414),

1) ვ. თაყაიშვილი. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტ. გვ. 564.

ბაგრატ V ძეს, მაშინ შედგენა კარის გარიგებისა მეხუთმეტე საუკუნეს უნდა მივაწეროდ~~მაგრამ~~ ეს მეფენი დროთი ერთმანეთზედ ძლიერ დაშორებულნი არიან, ხოლო ზემო მოყვანილი ტექსტის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ ფახტანგის და კასტანტინეს კურთხევა თუ ერთ დროს არ ყოფილა, ყოველ შემთხვევაში დიდი ხანი არ გასულა ერთის კურთხევიდან მეორემდის. ამიტომ ჩვენ აქ ვგულისხმობთ ფახტანგ II და კასტანტინე I. ამრიგად კ. გარბაგების შედგენა ყოველ შემთხვევაში შეუძლებელია მივაწეროთ მეცამეტე საუკუნის დამლევის აღრანდელ დროს. ამავე დასკვნას ამტკიცებს კიდევ მეორე გარემოება: ჩვენს ძეგლში ნათქვამია, ამირ-სპასალარობა და მანდატურთ უზუცესობა ზოგჯერ ერთს კაცს აქვსო და უფრო შანშეთ სახლის არის ეს თანამდებობაო: „პატივი მისი (ამირ-სპასალარისა) და მანდატურთ-უზუცესისა სწორი არის და ესეც იქნების, რომე ორივე ერთსა ქონდეს. და უფრო შანშეთ სახლისა არის“ (19⁴⁴³—⁴⁴⁶). მართლაც ჩვენ ვიცით, მანდატურთ-უზუცესობა და ამირ-სპასალარობა შანშეს სახლის ანუ მხარგრძელთა სახლის ხელთ იყო. შანშე I († 1261) იყო მანდატურთ უზუცესი. მისი შვილი ზაქარია († 1261) — ამირ-სპასალარი, მეორე მისი შვილი ივანე მანდატურთ-უზუცესი.. ივანეს შვილი შანშე II ერთ და იმავე დროს ამირ-სპასალარიც იყო და მანდატურთ-უზუცესიც. შანშეს მეორე შვილი მხარგრძელი ცოცხალი იყო კიდევ 1295 წელს¹⁾. ყველა ზემომოყვანილი კარგათ ცნობილი ისტორიული ფაქტები მოწმობენ სისწორეს კარის გარიგების ცნობებისას და გვაძლევენ საბუთს დაწერა ჩვენი ძეგლისა მეცამეტე საუკუნის დასასრულის შემდეგ დროს მივაწეროთ. თუ ეს ხანა ჩვენი ძეგლისათვის terminus ante არის, terminus post იქნება 1469 წელი, ანუ უკეთ ვსთქვათ, მე-XV საუკუნის მეორე ნახევარი. ყოველად შეუძლებელია ამაზე უგვიანეს დროს მივაწეროთ შედგენა თუ დაწერა ჩვენი ძეგლისა, ვინაითგან ამ დროს შემდეგ საქართველო დანაწილდა და ერთ-მეფობა მოიხპო. კარის გარიგება კი შედგენილია სწო-

1) Brosset. Additions, p. 362.

რედ იმ დროს, როდესაც საქართველოში ჯერ კიდევ ერთმე-
 ჟობა იყო. ძველის მიხედვით საქართველო არ არის დაყოფილი
 ორ თუ სამ სამეფოდ და ცალკე სამთავროებად. ქართ-
 ლი, კახეთი, იმერეთი და ზემო ქართლი მთელის ქოროხის
 ხეობით ერთ სამეფოს შეადგენს. ყოველგვარს საქმეში მონა-
 წილობას იღებენ ამერ-იმერნი და ამერ-იმერის მოხელენი:
 ერისთავნი, ქართლის ერისთავი, სამცხის სპასალარი და და-
 დიანი—ყველა მეფეს სძლვობენ (28₃₃₀—335). იშხნელი, მაწ-
 ყვერელი, ბედიელი, ჭყონდიდელი, ქართლის კათალიკოსი,
 ძანი გარესჯელნი მეფის კარისადმი ილტვიან. ეს შეუძლებე-
 ლი იქნებოდა მე-XV საუკუნის მეორე ნახევრის შემდეგ, რო-
 დესაც საქართველო გაიყო სამ სამეფოდ და ცალკე სამთა-
 ვროებად. მაშასადამე კ. *გარეგება შედგენილია არა უადრეს მეტა-*
მეტე საუკუნის დასასრულისა და არა უგვიანეს მეხუთმეტე საუკუნის
მეორე ნახევრისა. ეს არის უმთავრესი დასკვნა დროს შესახებ
კარის გარეგების დაწერისა. მაგრამ შეიძლება ეს დრო შევზ-
ღუდოთ და მოსაზრება გამოვთქვათ, რომ ძველი უნდა ეკუ-
თვნოდეს მეთათხმეტე საუკუნეს, განსაკუთრებით გიორგი ბრწყინ-
ჯის დროს (1318—1346). მეცამეტე საუკუნიდან მეხუთმეტემ-
დის ეს ერთად ერთი ღირს შესანიშნავი დრო იყო, როდესაც
 საქართველო გაერთიანდა, მონღოლთა უფლება დაეცა და
 ერთმეფობა დამკვიდრდა. შემთხვევით კი არ უნდა იყოს გიორ-
 გი ბრწყინვალის სამართალი და კარის გარეგება ერთად მო-
 ქცეული ჩვენს ხელნაწერში, არამედ ეს ორი ძველი ერთ და
 იმავე დროს უნდა ეკუთვნოდეს. ამას ემოწმება თანამდებობა
 სამცხის სპასალარისა (15₃₃₂—333), რომელიც გიორგი ბრწყინ-
 ვალემ მიუბოძა სარგის II († 1334), ბექას შვილს.

ამას გარდა ერთი ცნობა ვახუშტი ბატონიშვილისა ეთან-
 ხმება ჩვენს მოსაზრებას, რომ ჩვენამდის მოღწეული ძველი
 გიორგი ბრწყინვალის დროის უნდა იყოს. ვახუშტი აღნიშნავს
 რა, რომ „ფლობასა თათართა ყენობისასა რომელიმე წესნი
 შეიშლებოდნენ“, შემდეგ განაგრძობს: „ხოლო შემდგომად
 ბრწყინვალემან მეფემან გიორგიმ კვალად აგო წესსავე მას ძველ-

სა ზედა, და შემდგომთა მისთა მეფეთა, ვიდრე შიხთა მეფეთა სპარსთათა გამოჩინებისამდე¹⁾. ჩვენ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ჩვენამდის მოღწეულს კარის გარეგებს არა ვსცნობთ კანონმდებლობად რომელიმე ერთი მეფის მიერ შემუშავებულად და გამოცემულად, მაგრამ ეს შეკრება და აღნუსხვა ძველი წესებისა და მათი რედაქცია აღვიღად შესაძლებელია მეფის განზრახვით და დავალებით შეესრულებიოს მის კარის კაცს ანუ მოხელეს. ასე თუ ისე გიორგი ბრწყინვალეს რაღაც დეაწლი მიუძღვის ძველი წესრიგის აღდგენაში და მის ჩამოყალიბებაში, და ჩვენი ძველიც ხშირად ისტორიულად აღნიშნავს, თუ რომელ მეფეს რა ხელისუფლება და მოხელეობა განუწესებია.

სად არის დაწერილი ანუ შედგენილი კარის გარიგება და გვაქვს თუ არა ცნობა ამ ძეგლის შესახებ ლიტერატურაში.

კარის გარიგებაში საკმაო ცნობები მოიპოვება კითხვის გამოსარკვევად, თუ საქართველოს რომელ ნაწილში დაუწერიათ ანუ შეუდგენიათ ჩვენამდის მოღწეული კ. გარიგება. ამ ნიშნების მიხედვით ძეგლის შემდგენელი უნდა სწერდეს თავის შრომას უთუოდ დასავლეთ საქართველოში, იმერეთში, და არამც და არამც აღმოსავლეთ საქართველოში. კარის გარიგების ავტორის სიტყვით აშუა მჩვენებელია იშერეთისა, დასავლეთ საქართველოისა, და იშერა—აღმოსავლეთ საქართველოისა და ზემო ქართლისა. კ. გარიგებაში ვკითხულობთ: „ამიერა ბედელი მოსაფლავეა და ქუთათელი მოსაფლავეც არის“ (11₃₁₀). გარიგება რომ ქართლში ან აღმოსავლეთ საქართველოში ყოფილიყო დაწერილი, ავტორი იტყოდა: „ამიერა ბუდიელი“ და სხვა. მეორე ადგილს სწერია: „რა სწორად ეპისკოპოსნი მოვიდენ იშერით იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბევიარი და გოლგოთელი, მათ რაჲ ეთაყვანენ, კელნი მეფემან ნოხთა ზედა დასხნეს“ (14_{311—315}). აქ ჩამოთვლილ ეფისკოპოსთა კათედრები ზემო ქართლში არის და კ. გარიგება რომ აღმოსავლეთ საქართველოში იყოს დაწერილი, ავტორი

1) ვახუშტის გეოგრაფია, ბოლოსეს გამოცემა. გვ. 34—36.

იტყვოდა: „რა სწორად ებისკოპოზნი მოვიდნენ ამერთ იმხნე-
 ლი“ და სხვა. ამგვარი მაგალითები ცხად ყოფნენ, რომ კ. გა-
 რიაგება დასაღვლეთ საქართველოშია დაწერილი. შესაძლებელია
 იმ დროს, რა დროსაც ჩვენი კ. გარიაგება იწერებოდა, მეფის
 რეზიდენცია ქუთაისში იყო და ამერა მაშინ ავტორისათვის რა-
 საკვირველია იმერეთი იქნებოდა. არის კიდევ გარემოება, რო
 მელიც ნებას გვაძლევს მოსაზრება, მხოლოდ მოსაზრება, გა-
 მოვთქვით, რომ კ. გარიაგება გელათში ან გელათის მახლობ-
 ლათ არის დაწერილი: ერთს მუხლში ჩამოთვლილია მეფის
 მისართმევი საწელიწდისთაო ძღვენი და სხვათა შორის სწე-
 რია: „გელათური ძღვენი საქარმაგეო სეფისკვერი, სამი შეკა-
 ნული ლეინო, ზუთხი და სატალახე ცხენი ფიცხლავ შაგე-
 ბონ საქრისტეშობოთ მომაგაღსა“ მეფესო (15₃₃₅—338). ამ სტრი-
 ქონების დაწერილი რომ სხვა ადგილს ყოფილიყო და არა გე-
 ლათში, ანუ მის მახლობლად, იტყვოდა: „შაგებონ მომაგაღსა“
 მეფესაო. უფრო განმარტებით ავტორს შეეძლო ეთქვა: „ფიც-
 ხლავ შაგებონ აქ გელათს მომაგაღსა მეფესაო“, მაგრამ ენა
 კ. გარიაგებისა მეტად ლაკონიურია და ამ შემთხვევაში არც
 საჭირო იყო გაგრძელება, რადგანაც უბრალო ზმნის თავსარ-
 თი ში საღცხოოდ ხატავს იმას, რისიც აღნიშვნა ავტორს სურ-
 და. ტექსტიდან სჩანს, რომ ჩვეულებათ ჰქონია მეფეს სა-
 ქრისტიშობისთვოდ გელათს გამგზავრება და მონასტერს ძღვე-
 ნი უნდა მიეგებებია წინ. ნუ იფიქრებთ, რომ ძღვენის მირთ-
 მევა მართო გელათის მონასტერს ემართა. დავით გარესჯას
 უფრო დიდი ძღვენი და სხვა მოვალეობა ედვა თავზედ (15,
 338—352). ზემოთქმულიდან ჩვენ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ
 კ. გარიაგება ან გელათშია დაწერილი ან გელათა მახლობლათ ქუ-
 თაისში, სადაც იმ დროს მეფის რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო.

კარის გარიაგება არა თუ ქუთაისში ანუ გელათშია შედგე-
 ნილი, არამედ იმ გარიაგების წიგნის პირი უნდა იყოს, რომელ-
 ზედაც ბუნდოვანი და მოკლე ცნობა ბატონიშვილს ვახუშ-
 ტის აქვს თავის ისტორიაში. ვახუშტი გვაუწყებს, თუ რა წყა-
 როები ჰქონია მას ხელში მის მიერ შედგენილი ქრონოლოგიური

ცნობებისათვის და სწერს სათაურში: „ქორონიკონები ჩვენ მიერ პოვნილნი წიგნებთა შინა და სახელნი წიგნებთა არიან ესენი: იმერული ძველი გარაკების წიგნი, დავითნი მესხური ხუთ წიგნათ განყოფილი, იმერული სძილის პირი ეტრატისა, ტლა-შაძის აღმოწერილი ქორონიკონები, გუჯარნი ბარათიანთა, თუ-მანიანთა და სხვათათა“ (ქარ. ცხ. ტომი მეორე, გვ. 237). მეორე ადგილს ეახუშტი უფრო გარკვეულად სწერს იმერული ძველი გარაკების წიგნის გამო:

„ხოლო უმეტეს განმამართლებელი სხვათა პოვნით ქორონიკონებთ გარდა და მოწამე აქ აწერილთა ესე არს, რამეთუ ყოველნი აქა წერილნი მეფენი და მთავარნი თამარიდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე დაწერილ არიან ძველის გარაკების და სამართლის წიგნსა შინა იმერეთს გელათურსა, რამეთუ ბრწყინვალეს გიორგიდამ გიორგისამდე, ძისა ალექსანდრესა, სწერს: „ესე მეფე მოკუდა, ეს მეფე მოკლეს“ და შემდგომად გიორგისა ქართლის მეფე, იმერთა მეფე, კახთ მეფე მოკუდა, აქ ქვეყნით სახელსპდებენ, ვითარცა ქართველთ მეფეს გურიელმან სძლო მოხისს, კახთ მეფე ლევან მოკუდა. ხოლო იქ უქვეყნოდ, მეფე დიდი ბაგრატ მიიტყვალა, ალექსანდრე მიიტყვალა. ამათ მუნ აჩენს ერთ მეფობასა და აქ გაყრასა: გონიერმან თვთ განიხილოს, ვინათგან იმერეთს არს აღწერალი და არა ქვეყნობით ახსენებს, მაშკვალად ერთმეფობა ყოფილა და შემდგომად განყოფა“ (იგივე, გვ. 8, შენ. 1).

უმეტესი ნაწილი მესხური დავითნის ქრონიკისა, სულ 11 ფურცელი, დასულია დღემდის, ხოლო დავითნიდან, რომლის დამატებათ ეს ქრონიკა ყოფილა, ჩვენამდის მოაღწია 4 ფურცელმა¹⁾. დედანს გელათურის გარიგების და სამართლის წიგნისა და მისი ქრონიკისა ჩვენამდის არ მოუღწევია, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ჩვენი კ. გარაკება და ძველისდება მთიულეთადმი გიორგი ბრწყინალისა იმ ძველი გარაკების და სამართლის წიგნის ზიარა, რომელსაც იხ-

¹⁾ იხ. ჩვენი სამი ისტორიული ხრონიკა და შესავალი ამ წიგნისა, გვ. 129.

სენიებს ვახუშტი. სახელი ძველი გარიგების და სამართლის წიგ-
 ნა ზედ გამოჭრილია ჩენი კ გარიგებისათვის, ვინაითვან აქ
 კედმწიფის კარის გარიგებად არის და სამართლის წიგნიც გიორგი
 ბრწყინვალისა. უფრო ვრცლად ვახუშტის ამ გედათურა გარ-
 გების და სამართლის წიგნის ქრონიკა ჰქონია ხელში დედნის თუ
 პირის სახით და ეს ცნობები ვრცლად შეუტანია თავის ისტორია-
 ში. მაშა თუ იმ სახით ვახუშტი რამოდენიმეთ კ. გარიგების ტექსტ-
 საც იცნობს, მაგრამ ვრცლად არ სარგებლობს, თუ ვერ სარ-
 გებლობს ამ ცნობებით. ვახუშტის ცნობები სახელმწიფოს ხე-
ლისუფალთა და მხედვეთა შესახებ, რომელიც მას მოჰყავს
თავის გეოგრაფიის შესავალში, ძლიერ მოკლეა, მაგრამ საზო-
გადოთ ეთანხმება ზოგ ნაწილს კ. გარიგების ცნობებისას. გან-
საკუთრებით ცნობები ჰყონდიდლის ხელისუფლების შესახებ
თითქმის იგივეა, რაც კ. გარიგებშია ვიციტ. მაგრამ მთელად
რომ კ. გარიგება ვახუშტის ჰქონოდა ხელში, გვეონია მეტს ცნო-
ბებს შეიტანდა იქიდან თავის შრომაში. წარმოუდგენელია ვიფიქ-
როთ, რომ ვახუშტიმ გვერდი აუქცია იმ საუცხოვეო ცნობებს,
რომელიც კ. გარიგებაში მოგვებოება და არც ერთს სხვა წყა-
როდან ცნობილი არ არის. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ
ვახუშტის ნაწილობრივ სკოდნია ეს შრომა და არა მთელად.
ზოგიერთ ხელისუფალთა წოდება-სახელებს, რომელიც კ. გა-
რიგებაში გვხვება, ვახუშტი სრულიად არ იხსენიებს, მაგრამ
მან კარგათ იცის, რომ როსტომ მეფემ მე-XVII საუკუნეში
ძველი ქართული ანუ, უკეთ ვსთქვათ, ძველად საქართველოში
მიღებული ხელისუფალთა და კარის კაცთა სახელები სპარსული
სახელებით შესცვალა. ვახუშტი სწერს: „სიღო როსტომ მეფემ
კედისუფალთა უწოდა: მსახურთ-უხუცესსა—უორჩაბაში, მონათ-უხუცეს-
სა—უულარადასი, სპანპეტსა სარღარი, მეჭურჭლეთ-უხუცესსა -
მოღარეთ-უხუცესი და მეჭურჭლეთ-ხუცესი არღარა, არც იგი წი-
ნათ მოღარეთ-ხუცესი; ჩუნჩერასსა—სუფარაჩი, ჩანაგირსა—სუფ-
რაქეში, მანდატურთ-უხუცესსა—ეშიუადასი, მანდატურსა—სოჭბათია-
საუდი, ბოჭაუდსა—ელიადაჯი, მსაჯულთ-უხუცესსა—მდიანბეგი,
ეზოს-მოდვარსა—ნაზირი, მესტუმრეთ-უხუცესსა—მეჭმანდარი, მწე-

რღსა—მუშრები, ხერთ-მოდღარსა—სარაღარა, და კვაბი¹⁾ ღარა, არამედ მგზავსი მისი შეითარი. სოღა სხვანი კელისუფაღნი იუჟენ აგრეთეკე, არამედ კვალად ეიზიდღაშთა რაგის შესინა ვეზარი მუსტოფა და მუნში. კვალად შეკარეს — ეაფინი და ასისთავსა—უნზაში¹⁾.

აქ ჩამოთვლილი ძველი სახელები ზოგიერთთა გამოკლებით იგივე სახელებია, რაც კარის გირაგებაშა გვხვდება.

ისტორიკოსი ი. ჯავახიშვილიც იმ აზრის არის, რომ ვახუშტის „უეჭველია ერთ-ერთ წყაროდ კარის გარიგებაც კქსუბოღა“²⁾. მაგრამ ამავე დროს ი. ჯავახიშვილი შესაძლებლად თვლის, რომ ვახუშტის მიერ მოხსენებული „გელათური ძველა კარიგებას და სამართლის წიგნი“ შეიცავდეს გელათის მონასტრის გარიგებას და სამართალს. ეს ის „განათის საყდრის ძველი იადგარი და გვიჯარი“ უნდა იყოს, განაგრძობს ი. ჯავახიშვილი, „სადაც დაურებების წესი და სამონასტრო სამართალი წერებულა, რომელიც მოხსენებულია იმერეთის მეფის ბაგრატ III 1545 წ. სიგელში“³⁾. აქ ავტორი უჩვენებს ერთს ჩვენ მიერ დაბეჭდილს გელათის გუჯარს, რომელშიც მოხსენებულია ეს ძველი იადგარი და გვიჯარი⁴⁾. ჩვენ ამ აზრს ვერ ვიზიარებთ: რომ ქრონოლოგიური ცნობები, რომელიც ვახუშტის მოჰყავს თავის ისტორიაში, ყოფილიყო იადგარში და გვიჯარში, ავტორი ამ წყაროებს დაგვისახელებდა, ისე როგორც მესხურ დავითნს იხსენიებს და გუჯარებს ბართიანთა, თუმანიანთა და სხვათა. ის კი გარიგების და სამართლის წიგნს ასახელებს და ეს სახელწოდება უფრო შეეფერება ჩვენს კარის გარიგებას და გიორგი ბრწყინვალის სამართალს, რომელიც თან დართული აქვს კ. გარიგების ტექსტს. ამიტომ ჩვენ გვგონია, ვახუშტის ძველი გარიგებას და სამართლის წიგნი იმერეთს გელათური არის კელმწიფის კარის გარიგების და გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის

1) ვახუშტის გეოგრაფია, ბროსეს გამოცემა. გვ. 38—40.

2) ისტორიის მიზანი წყაროები და მეთოდი, გვ. 302, 304.

3) იქვე, გვ. 232.

4) საქართველოს სიძველენი, ტ. I, გვ. 20, გამოცემა პირველი.

დედანა, ვახუშტის დროს გელათში დატყუდი თავისი ქრონოლოგიური ცნობებით. მოხსენებული ხელნაწერის ქრონოლოგიური ცნობები ჩვენ შეგვიწინაბა თვით ვახუშტიმ და უფრო ვრცლად კიდევ შეუტანია თავის შრომაში პარიეში დასული ქართული ქრონიკის შემდგენელს¹⁾. თვით ის გარემოება, რომ ქრონოლოგიური ცნობები ამ გელათურ ძველი გარიგების და სამართლის წიგნში გიორგი ბრწყინვალისაგან იწყებოდნენ, მოწმობს, რომ წიგნი გიორგი ბრწყინვალის დროს უფრო გვიან არ ყოფილა გადაწერილი. ვახუშტის შენიშვნა, რომ იმერეთს არს ადწერილიყო, რასაკვირველია ქრონოლოგიურ ცნობებს ეკუთვნის, მაგრამ ეტყობა ხელნაწერიც იქ ყოფილა გადაწერილი და თუ ჩვენს ზემო მოყვანილ მოსაზრებას მივიღებთ, ვ. გარიგებაც იქ უნდა იყოს შედგენილი გიორგი ბრწყინვალის დროს.

ვის მიერ უნდა იყოს შედგენილი კარის გარიგება.

კელშიფიფის კარის გარიგების მსგავსი ძველი ჩვენ მართლ ერთი გვაქვს, ეს არის დასტულამაღი მეთერამეტე სალკუნის დასაწყისისა, რომელიც შედგენილია და გამოცემული ვახტანგ მეფის მიერ. დასტულამაღი არის კანონმდებლობა ანუ „წესა და განკება სამეფოსა დარბაზობისა“ და ამის გამოცემის და დაკანონების მიზანი იყო, „რათა ეოგეღნი კედის-უფაღნი და მოქმედნი დარბაზის რიგისანი ესრეთ (როგორც დასტულამაღშია) იქცეოდნენ და განაკებდენ თვს თვსნი მოხელენი საკეღთთა თვსთა და წესითა შემსგავსებითა იქცეოდნენ“²⁾. აქ საჭიროდ ვრაცხთ შევნიშნოთ, რომ ვახტანგ VI არ იცნობს სრულებით ჩვენს კარის გარიგებას. ის არც ერთს მაგალითს არ უჩვენებს ამ გარიგებიდან. არც ერთი შედარება არ მოჰყავს, თუ როგორ იყო ძველათ. ის აკანონებს მხოლოდ იმას, რაც როსტომ მეფის დროს იყო შემოღებული და უმატებს კიდევ თავისას. ვახტანგ მეექვსეს რომ ჩვენი გარიგება სკოდნოდა, ის უსათუოდ გამოიყენებდა მას და ღირსეულადაც დაათვასებდა. ყოველ შემთხვევაში ამის

1) ვ. თაყაიშვილი. სამი ისტორიული ხრონიკა, შესავალი, გვ. 142—144.

2) დასტულამაღი, პ. უმეკაშვილის გამოცემა, გვ. 3.

ტექსტს შეგვინახავდა თავის დასტულობითან ერთად, ისე როგორც მან შეგვინახა თავის სამართალთან ყველა სხვა მეფეთა კანონმდებლობა, რომელიც მოიპოვა საქართველოში. მაგრამ საკითხავია, შეიძლება თუ არა ჩვენს კარის გარიგებაშიაფ ვიცნათ ისეთივე კანონმდებლობა ანუ განწესება რომელიმე მეფისა, როგორც ვახტანგ მეფის დასტულობითა? ჩვენ გვგონია არა. ჩვენი კარის გარიგება საერთოდ ოფიციალური აქტი არ არის. ის არ არის განწესებული და გამოცემული ერთი მეფის მიერ როგორც სახელმწიფო კანონმდებლობა, არამედ შედგენილია რომელიმე კარისკაცის მიერ პრაქტიკულის საჭიროებისათვის, პრაქტიკულის მიზნით. როგორც სახელმძღვანელო კარის კაცებისათვის, ხელისუფალთათვის და საზოგადოთ ყველა მოხელეთათვის. ეს არის ერთგვარი კრებული, კოდექსი, სახელმწიფოს მართვა-გამგეობისა, მეფის კარის წესრიგისა, მოხელეთა და ხელის-უფალთა უფლება-მოვალეობისა, რომელიც დაკანონებული იყო სხვა და სხვა დროს სხვა და სხვა მეფის მიერ და კანონად და ჩვეულებად შემოდებული. ადვილად წარმოსადგენია, ავტორს ეს შეესრულებიოს მეფის დავალებით, მაგრამ მეფეს ის თავის მხრით არ დაუკანონებია და სახელმწიფო აქტათ არ უქცეოია, არ უბრძანებია ვახტანგ VI მსგავსად, რომ ყოველნი კვდისუფაღნი და მოქმედნი ამ წესით განაგებდენ საკვლათა თვისთა. ამით აიხსნება, რომ კარის გარიგებაში დიდი ადგილი აქვს სუბიექტიურ მხარეს, ავტორის პირად შეხედულობას, მის მოსაზრებას და პოლემიკას სხვა კარის გარიგების ავტორებთან. ცხადია, ასეთი კილო, კერძო შეხედულება და პოლემიკა შეუძლებელი იქნებოდა მეფის საკანონმდებლო აქტში.

ავტორი ანუ შემდგენელი კ. გარიგებისა უსათუოდ კარის კაცია, მას პირდაპირი დაზოკიდებულება აქვს მეფესთან, ის მოხელეა და ზოგჯერ აღმასრულებელი ზოგიერთი სადარბაზო წესისა. ეს ცხადათ სიანს შემდეგი ადგილიდან: „წვევა სამთა საბატოთა დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია და პატრონისგან არ მასმია, მისმან კეთილმან“ (1382 - 83).

ავტორი პატრონს, მეფეს, ფიცულობს, რომ მას არ სმენია მეფისაგან, რომ საწოლის მწიგნობრის საქმე იყოს წვევა სამთა საბატოთა დარბაისელთა. რასაკვირელია, ამის თქმა მხოლოდ მეფესთან დაახლოებულს კარის კაცს შეეძლო. ამას გარდა ავტორი მეფის მხლებელია მოგზაურობის დროს და მისი ბრძანების მიმღები და ამსრულებელი. ის სწერს: „აღის ქალას ოდეს მითი (მეფის) შვილი მოვიდა, შეიყარნეს, კათალიკოზ[ი] თანა ჰყვა და აღს ეკლესიის კარს დგა¹⁾. და რაჲ წვევის ეამი მოვიდეს, საწოლის მწიგნობარი ინასარიძე პატრონ[ის] წინაშე დგა, და პატრონმა ბ[რ]ძანა: „ვინ უწყის კათალიკოზიო“? და მამ[რ]ძანეს შე: „ვაწვევო“ (13_{83—88}). აქედან ცხადია, რომ ავტორი კარის კაცია, მეფის მოხელეა, მისი მახლობელია. არისკიდევ მესამე ადგილი, სადაც ავტორი სწერს: „მაგრამ შე ვიცი პატრონისა ბრძანებად, რომე ოთხნივე (მეფენი) დაისმიან დიდროანითა სკამითა“ და სხვა (12_{271—272}). მართალია ამ ადგილს სიტყვა ფიცი-ს მაგიერ სწერია კაცი, მაგრამ ეს შესწორებაც რომ უარყოფთ, მაშინაც ცხადია, რომ ავტორი კარის კაცია და მეფესთან ასე თუ ისე ახლო დგას. მაგრამ არა სჩანს, თუ რა მოხელეა ავტორი, რა თანამდებობის პირია. ხოლო ერთი შეიძლება ითქვას, ის ვეზირი არ არის, მაგრამ არც საწოლის მწიგნობარზედ და ამირეჯიბზედ ბევრად დაბალი მოხელე არის. რაკი ამირეჯიბის მაგიერ მას მიანდევს კათალიკოსის წვევა, ის შეიძლება გამგეთ-უხუცესი იყო, ვინაითგან განშგეთ-უხუცესი თანამშრომელი იყო ამირეჯიბისა. აქსაჰროთ ვრაცხთ შევნიშნოთ: როდესაც ჩვენ ვამბობთ, რომ ავტორი კარის გარაგებისა მეფის კარის კაცია, ამით არ გვინდა ვამტკიცოთ, ვითომც კ. გარაგების შედგენის დროსაც ის უსათუოდ მეფის კარზე იყოს, ადვილად შესაძლებელია, ავტორი ამ ძველის დაწერის დროს უკვე ყოფილი კარის კაცი იყო და ან ქუთაისში ან გელათში იყო დამკვიდრებული, თუ მართლა ძველი ამ ადგილებშია დაწერილი.

1) სოფელი აღი ერთი ქართლშია, გორის მაზრაში, მეორე სამცხეში, ფოცხოვის ხეობაში, სადაც მშენიერი ტაძრის ნანგრევებია დაცული.

რა წყაროებით სარგებლობს ავტორი კარის გარიგების შედგენის
სათვის.

რაკი გამოიჩქვას, რომ ავტორი კ. გარიგებისა თვით მეფის კარის კაცია ანუ ყოფილი კარის კაცი, ამიტომ ექვს გარეშეა, რომ ის აგვიწერს უმთავრესად იმ წესწყობილებას, რომელიც არსებობდა საქართველოში მის დროს, რომლის მოწამე და ზოგჯერ აღმასრულებელი თვით იყო, მაგრამ ეს წესწყობილება ძლიერ რთულია, ის გამოიმუშავდა თანდათანობით საუკუნეთა განმავლობაში და არა შემოდებულ იქმნა ერთი რომელიმე მეფის დროს. ექვს გარეშეა, ყოველ ბრწყინვალე მეფობას თავის კარის გარიგება ჰქონდა. ერთი მეორესაგან ზოგ რამეში განიჩქვოდა. სხვა და სხვა ხელისუფლება სხვა და სხვა დროს იყო შემოდებული. ზოგ მოხელეს მეტი პატივი ენიჭებოდა, ზოგი მცირდებოდა. აქ საჭირო იყო ამ სხვა და სხვა განწესებათა და წესრიგთა სისტემაში მოყვანა, ერთგვარი კოდიფიკაცია, ერთგვარი ჩამოყალიბება. ეს უკისრია ჩვენი კ. გარიგების შემდგენელს. მას ყოველ ექვს გარეშე ჰქონია ხელში წინანდელი კარის გარიგება, არა ერთი, არამედ რამოდენიმე, სხვა და სხვა ავტორებისა. როდესაც ის უჩვენებს სხვა კ. გარიგების ავტორს, ჩვეულებრივით ხმარობს სიტყვას „დაუწერია.“ მაგალითად: „მთხთაგან ერთა სჯდომი მარჯვენი დაუწერია... (12₂₆₉—270); საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია (13₂₈₃); აწ ვინათგან დაუწერია (13₂₉₂); ზოგოა ვი[ე]თმე ასრე უწერია (12₂₆₀—261); შემდგენელი ჩვენი კ. გარიგებისა მაშინ იხსენიებს სხვა კ. გარიგების ავტორებს, როდესაც მათ აზრს და ნაწერს არ ეთანხმება, არღვევს, ეკამათება, პოლემიკას უწევს. სხვისი აზრის გასაბათილებლად ის ხან მეფეს, პატრონს, იმორწმებს, მას ფიცავს. მაგალითად ის ამბობს: „წვევა სამთა საბატოთა დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია, და პატრონისაგან არ მასმია, მისმან კეთილმან!“ (13₂₈₁—284). ზოგჯერ ის ცნობილ ისტორიულ პირის ავტორიტეტით სარგებლობს და მის ნაწარმოებს მიმართავს სხვისი აზრის გასაბათილებლად. ასეთი ავტორიტეტია მისთვის არსენ ივალთაევი, რო-

მლის ლექსის პირველი ტაეპი: „ვეინ ნაჭარმაგვეს შეუჯნი თორმეტნი ზურადა ჩაესხეს“, მოჰყავს მას იმის დასამტკიცებლად, რომ არა თუ ოთხი მეფე, არამედ თორმეტეც ერთად დაისმიან პურობის დროს: „არსენ იუღთოელი ეგეთა კაცი შტუჟანი (ტყუილის მთქმელი) რაგორ ეგების“-ო, დასძენს ჩვენი ავტორი (12₂₆₀—261). აგრეთვე არღვევს ავტორი სხვა კარის გარაგების შემდგენელის აზრს, რომ წვევა სამთა საბატოთა ვეზირთა საწოლის მწიგნობრის მოვალეობა არისო. ამ შემთხვევაში ის მაგალითს უჩვენებს და მოწმობს, რომ აღის ქალას ყოფნის დროს პატრონმა მას, ჩვენს ავტორს, უბრძანა კათალიკოსის წვევა, თუმცადა საწოლის მწიგნობარი ინსარიძე იქვე პატრონის წინაშე დგა, ხოლო მეორეს წელს პატრონს განუცხადებია რომ სამთა ვეზირთა წვევა, ამერეჯიბს მართებსო და რომ ეს ასე ყოფილა, ამას სოფრამიძეც მოწმობსო, შენიშნავს ავტორი. თუმცა ავტორი ჩვენი კარის გარაგებისა ამგვარი საბუთებით არღვევს წინა ავტორის კარის გარიგების ცნობებს, მაგრამ ზოგჯერ უთმობს და თანხმად დარჩეს ისე, როგორც დაუწერია წინა ავტორს: აწ ვინათგან დაუწერა, აწვიოს საწოლის მწიგნობარმა“, აბოლოებს ერთს თავის შენიშვნას ავტორი (23₂₉₂).

კ. გარიგების წყაროდ მართა ყოფილ კ. გარაგების წიგნები კი არ აქვს ავტორს, არამედ ის სარგებლობს ისტორიული საბუთებით, მატრიანებით და ნამეჯნავად ქართლის ცხოვრებით. მან იცის ამ წყაროების მეოხებით, თუ რომელ მეფეს რომელი მოხელეობა შემოუღია, ვის რა წესი მიუღია და სხვა. მან იცის, რომ გიორგი მეფეს, თამარის მამას, ჯაქვი სეფეთა-თავის ვერცხლისა შემოუღია საღმასურის სახესა ზედა (23₃₃—34). მან იცის, რომ ათაბაგი შედარებით ახალი ვეზირია, მან იცის რომ მსახურთ-უხუცესი რუსუდან მიფეს გაუხდია ვეზირად და სხვა. ხოლო რაც შეეხება ქართლის ცხოვრებას, მაქ. მოჰყავს ვრცელი ტექსტი თამარ მეფის ისტორიკოსიდან, რომელიც სიტყვა სიტყვით ეთანხმება კარის გარაგებაში მოყვანილ ცნობებს. შესაღარებლათ მოგვყავს აქ ორივე ტექსტი:

კარის გარიგება:

ერისთავნი და კელის მქონებ-
 ბელნი დიდისა თამარ მეფისა:
 რომელიცა განაჩინა და ერთ
 ნებირა შვიდაივე სამეფოსა დი-
 დებულთა ბ[რ]ძანა დამტკიცე-
 ბად ქყოინდლად. შწიგნობართ-
 უხუცესად და ვეზირად გაზრდი-
 ლივე მამისა მათისა მეფეთ მე-
 ფისა ანტონე გლონისთავისძე,
 კაცი ბრძნი და გონიერი, პატ-
 რონთათვს სვანი, ერთგული და
 შემცნებელი საურავთა. და გა-
 ნაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის
 მკარგრძელი, კაცი გვარიანი და
 აღზრდილი ლაშქრობასა შინა.
 და უბოძა ლორე სათავადო და
 სამთავრო სომხითსა შინა, და
 გააჩინა და უბოძა ჭიანჭველს მან-
 დატურთ-უხუცესობა და უბოძა
 არგანი ოქროსა კელთა მისთა
 და შთააცვეს საფრამანგი ტან-
 სა მათსა და დასვეს სელეზთა
 ოქრომჭედლითა რომელიმე მარ-
 ჯვენით მისა და რომელიმე მარ-
 ცხენით, და კუალად უბოძა მე-
 ქურჭლეო უხუცესობა დიდსა და
 გვარიანსა კაცსა კახაბერსა ვარ-
 დანის ძესა, და მსახურთ-უხუ-
 ცესობა ვარდან დადიანსა, და
 ჩუხჩარეხობა მარუშოანსა, ძესა
 ჩახჩურეხისასა, და უბოძა ამი-
 ლახორობა გამრეკელსა თორელ-
 სა.. ამას იქით აკლია მთე-
 ლი რვეული ანუ ექვსი ფურ-
 ცელი)

ქართლის ცხოვრება:

(თამარ მეფემ... თანადგომითა
 და ერთნებაობითა შეიდათვე სა-
 მეფოთა დიდებულთათა ბრძანა
 დამტკიცებად ქყონდილად, მწი
 გნობართა უხუცესად, ვაზირად
 გაზრდილივე მამისა მათისა მე-
 ფეთ მეფისა ანტონი გლონის-
 თავისძე. კაცი ბრძენი და გო-
 ნიერი, პატრონთათვს ერთგუ-
 ლი და შემცნებელი საურავთა
 და გააჩინა ამირ-სპასალარი სა-
 რგის მკარგძელი, კაცი გვარი-
 ანი და აღზრდილი ლაშქრობა-
 თა შინა ქაბუკობათა და უბოძა
 ლორე სათავადო და სამთავრო
 სომხითსა შინა.. და გააჩინა და
 უბოძა ჭიანჭველსა მანდატურთ
 უხუცესობა და მისცა არგანი
 ოქროსა კელთა მისთა და შთააც-
 ვეს ტანსა საკრამანგი მათსა და
 დასვეს სელეზითა ოქრომჭედლი-
 თა რომელიმე მარჯვენით მის-
 სა და რომელიმე მარცხენით.
 და კუალად უბოძა მექურჭლეო-
 უხუცესობა დიდსა და გვარიან-
 სსა კაცსა კახაბერსა ვარდანის
 ძესა, და მსახურთ-უხუცესობა
 ვარდანს დადიანსა, ჩუხჩარეხო-
 ბა მარუშოანსა, ძესა ჩუხჩარეხი-
 სისა.. და უბოძა ამილახორობა
 გამრეკელსა თორელსა.. (ქართ.
 ცხოვრება, მარიაშ დედოფლის ვა-
 რიანტი, გვ. 410—411. ბროსეს
 გამოცემა, გვ. 282—283).

კარის გარიგებაში ზემო აღნიშნული ტექსტი უფრო კარ-
 ვათ არის შენახული, ხოლო ქართლის ცხოვრებაში იგივე ტე-

ქსტის აღდგენა შეიძლება მხოლოდ სხვა და სხვა ვარიანტების მიხედვით, რომელნიც ჩვენ ნაჩვენები გვაქვს ჩვენს მარიამ დედოფლის ქართლის ცხოვრების გამოცემაში. და ამის მიხედვით მოგვყავს ზემოთ ქარ. ცხოვრების ტექსტი. ის გარემოება რომ მხოლოდ სხვა და სხვა ვარიანტების საშუალებით შეიძლება აღდგენა ამ ადგილისა, რომელიც შეუნახავს უცვლელად კარის გარიგებას, ცხადათ გვიჩვენებს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ვარიანტებს ქართლის ცხოვრების ტექსტის აღდგენის და შესწავლისათვის. ავტორი კარის გარიგებისა იხსენიებს კიდევ ზოგიერთ პირებს და ეპყრობა მათ სიტყვას თავის აზრის დასამტკიცებლად. მაგალითად, ავტორი იმოწმებს ვილაც სოფრომისძეს, რომლის თქმით ოთხთა მონაზონთა და სამთა ვეზირთა წვევა მეფეს მიუხდევია ამირეჯიბისათვის და არა საწოლის მწიგნობრისათვის, როგორც სხვა კარის გარიგებაში წერებულა (13^{288—290}).

ასეთ უტყუარ საბუთებს ემყარება ავტორი კარის გარიგებისა და რასაკვირელია მისი ცნობები დიდ ღირებულებას წარმოადგენენ ჩვენთვის.

წესრიგი ჩვენი კარის გარიგებისა, უნდა ვიფიქროთ, საერთოდ სრულდებოდა საქართველოში არა თუ ერთმეფობის დროს არამედ საქართველოს სამ სამეფოდ გაყოფის შემდეგაც, მაგრამ რასაკვირელია უფრო მკირე მაშტაბით. ხოლო ახალი წესრიგი, ახალი გარიგება, შემოიღო როსტომ მეფემ სპარსეთის კარის გარიგების მიხედვით მე-XVII საუკუნეში, როგორც ზემოთაც მოვიხსენიეთ. რომ კარის-გარიგებაში მოხსენებულნი წესნი და განჩინებანი ცხოვრებაში იყო გატარებული და სავალდებულო იყო ყველასათვის შემდეგ დროშიაც ამას, მოწმობს ერთი მერმინდელის ხელით (მე-XVIII საუკ.) მინაწერი დავით-გარესჯის ტყავის სიგელზედ 1479 წლისა, № 6 საეკლესიო მუზეუმისა:

„ქ: დიდის¹). უდაბნოს დავით გარეჯის. ძღვენი უნდა. მიერთმო-

1) თ ე ო რ დ ა ნ ი ა შეცდომით კითხულობს: „დოდოს“ (ქრ. II, გვ 300).

დეს. ქარ[თ]-

ველი მეფეს. და კახთ მეფეს. ქ: ექუსი ქვეარი თაფლი:-

ქ: სამი ქვეერი კაპრის მწნილი:-

ქ: სამი ცოცხი. ის ცოცხი ფარეშთ-უხუცეს. უნდა ებაროს.

ნიადა. დილაზედ დო-

რსა და სუზანზედ სამჯერ. უნდა. გადმოუსვამდეს. ორი

მოდელ მონაზო-

ნი უნდა. გამოარჩიოს. მამამი კარგნი მოწესენი, და კარ-

გნი მწიგნობარნი. და კარგნი

მოყამენნი. ამათის. კელით უნდა მიართონ ძღვენი. ყველიერის.

კვირას. და მარხ-

ვაში მონაზონები მეფის. კარზედ. უნდა, იყვენ იმათ. უნდა

იწესონ. და მარხვის. დღესასწ-

აული იმათ აღასრულონ. აღდგომის. დღეს. ეამი უნდა წი-

რონ და უთხოველათ.

წამოვიდენ. დიდს. მამას იახლენ. ახალს. კვირიაკეს. მართლ-

მადიდებელთ მეფეთ. უნდ-

ა. აღტიერთონ. ჯორები და კარაულები. მრავლის სანოვაგით.

და შესაწირავით და მო-

უძღვანონ. დიდსა. მამასა და. წმიდათ კრებულთ:-“

თუ ამას შევადარებთ რაც მოთხრობილია მე-29 მუხლში

ჩვენი კ. გარიგებისა (15₃₃₉—352) და აგრეთვე ერთს ადგილს

მე-16 მუხლისა (7₁₄₀—142), დავრწმუნდებით, რომ არსებითათ

განწესება დავით გარესჯის მოვალეობის შესახებ სამეფო კარის

წინაშე უცვლელად სწავლდებულოდ დარჩენილა შემდეგ საუ-

ქუნოებშიაც.

ენა და ტექსტი კარის გარიგებისა.

“ენა კარის გარიგებისა უჩვეულოა ჩვენთვის. ჩვენ არა

გვაქვს გამოკვეყნებული სხვა ნაწარმოები, რომლის ენა მსგავსი

იყოს კარის გარიგების ენისა. ეს ენა ერთობ ლაკონიურია,

გძელი ფრაზები და სხოლასტიური ფორმები აქ არ არის სრუ-

ლებით. აზრი ყოველთვის მოკლედ მოჭრილია. მრავალ სიტ-

ყვაობა უკუგდებულა. ხშირად სიტყვები აკლია, თქვენ უნ-

და უფრო აზრით მიხედვით, რა უნდოდა გამოეთქვა ავტორს, ვიდრე ეს იქ ნახმარი სიტყვებით არის გამოთქმული. სიმარტივით კარის გარიგების ენა უფრო საკანონმდებლო ძეგლების ენას მოგვაგონებს და გიორგი ბრწყინვალის სამართლის შეიძლება რამოდენიმეთ დაუახლოვოთ, თუმცა თვალსაჩინო მსგავსება კი არ არის. პროვინციალური ფორმები გვხვდება ზოგჯერ და ამით აიხსნება სიტყვები: ვარუშდი ვიდრემდის მაგიერ (17₃₉₁), რაშე რომ-ს მაგიერ (18₄₂₁), მუნე მუნვე-ს მაგიერ (2₁₆) და სხვა. ასეთი სიტყვები: როგორც არის მეგრული სიტყვა ურთუშეჟა — უთავო (ო-რთუშეჟა მეგრულად მუთაქას, თავის დასაღებს ნიშნავს. I. Кипшидзе Грамматика Мингрельскаго языка, стр. 307) და ჩაფლა (მეგრულად ჩაფუჟა, სვანური ჩაფულ) ერთ და იმავე დროს ფეხსაცმელის და საჩუქრის მნიშვნელობით (15₃₅₂), მოგვაგონებენ დასავლეთ საქართველოს და ავტორი კ. გარიგებისა იქიდან უნდა იყოს. *ხშირია სინტაქსიური ანომალიებიც. * მაგალითად ერთგვარი დამატებანი ხშირად სხვა და სხვა ბრუნვაშია, როგორც ეს შეუსწორებელ ტექსტს ემჩნევა მე-7 მუხლისა (3_{41—49}). მაგრამ ასეთი მოვლენა ტექსტის დამახინჯებითაც შეიძლება აეხსნათ.

* ტექსტმა კარის გარიგებისა არა თუ ნაკლულად მოაღწია ჩვენამდის, არამედ ძლიერ გარყვნილადაც. ტექსტი დაყოფილია მუხლებად. ყოველი მუხლი იწყება სინგურით ნაწერ სიტყვით ანუ სიტყვებით. სათვალავი მუხლებს არა აქვთ და ამ გამოცემაში ჩვენ დაუვრთეთ. სულ ჩვენამდის მოღწეულს ტექსტში 39 მუხლია. ამათში მე-10, მე-19, მე-34 ნაწყვეტად არის მოღწეული, მე-9, მე-18, მე-30, მე-33 და მე-39 ნაკლულად. ექვს გარეშეა, რომ ზოგიერთი მუხლები კარის გარიგებისა თავის ადგილზე არ არის, არეულია გადაწერის დროს, ან არეულად და ნაკლულად ყოფილა დედანში, რომლიდანაც გადმოუწერიათ. * მაგალითად მეოთხე მუხლი იწყება სიტყვებით: „ეს ზემოთ დამაკლდა: კმაღი ამიჯახსაჲსა არტკია დაჩაზოანასა ზედა“. ზემოთ კი პირველ სამ მუხლში ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი დარბაზობის შესახებ. დარბაზობის წესი იწყება მეო-

ცე მუხლის ბოლოდან (12₂₅₈) და თავდება ოცდა მეცხრე მუხ-
ლით, სადაც სწერია: და რულდა დარბაზის წესი (15₃₅₂). ცხა-
დია, ზემო მოყვანილი შენიშენა ამილახორის შესახებ ამ მუხ-
ლების შემდეგ უნდა ყოფილიყო და არა თავში კარის გარი-
გებისა, ანდა დარბაზობის წესი მესამე და მეოთხე მუხლებს შუა
უნდა ყოფილიყო მოთავსებული. ასეთივე შენიშენა გვაქვს
ჩვენ მონადირეთ-უხუცესის შესახებ მეოცე მუხლში (11₃₃₈),
სადაც ვკითხულობთ: „მონადირეთ-უხუცესის ზემოთ დაგწერია“,
მაგრამ ეს შენიშენა სწორია, ვინაითგან მართლა ზემოთ პირ-
ველს და მეორე მუხლში მონადირეთ-უხუცესის შესახებ არის
ცნობები. ამას გარდა მეორე ნახევარი მეხუთე მუხლისა (2_{34—36}),
სადაც ამილახორის დაჯდომის წესი იხსენიება, უფრო მეოცდა-
ცამეტე მუხლის ნაწილს უნდა შეადგენდეს, რომელშიაც მო-
თხრობილია პურობის ანუ მეჯლიშის დროს დასხდომა და წესრიგი
(გვ. 17—18). მეცამეტე მუხლში სწერია: „განმგეთ-უხუცესი-
საკანშიდება ზემო დამაწერია“ (5_{95—96}), ხოლო ზემოთ გამგეთ-უხუ-
ცესის შესახებ არაფერი სწერია, მაგრამ ეს იმით შეიძლება
აიხსნას, რომ ამის ზემოთ დედანს ხუთი ფურცელი აკლია. ნაკ-
ლულოვანებით აიხსნება აგრეთვე, რომ არ მართლდება შე-
ნიშენა. „მანი გარესჯელნი და თორმეტი უდაბნოთანი, ვი-
თარცა მართებს, ქვემო სწერია, ესენი მარცხენის მკარსა სუ-
ფრისასა“ (17_{381—382}). ქვემოთ კი ამით შესახებ არაფერი არ
სწერია.

მეორე გაუგებრობა ტექსტისა სიტყვების და ფრაზების
გამოშვებით აიხსნება, მთუმცა ენა კარის გარიგებისა საზოგადოდ
ლაკონიურია, ფრაზები მოკლედ მოჭრილი, მაგრამ ყოველად შეუ-
ძლებელია ამით აეხსნათ ისეთი მოვლენა, როგორც მეშვიდე
მუხლში გვხვდება. აქ მთელს მუხლში შესმენილი არ არის.
ჩვენ აზრით მიუღმატეთ საკითხავია, ესე იგი მოსაკითხავია, რად-
განაც აშკარაა, რომ უმცროსს ხელისუფალს უფრ-სი ხელის-
უფალი უნდა მოეკითხა აღდგომა დღეს. ფრაზების გამოშვება
ეტყობა კიდევ მეექვსე და მეშვიდე მუხლებში (იხ. გვ. 5,
უკანასკნელი ორი შენიშენა), აგრეთვე მე-17 მუხლში (გვ.

8, შენ. 2), მე-33 მუხლში (გვ. 17, შენ. 1) და სხვა ადგრ-
 ლებში. ზოგჯერ სიტყვები შეცდომით არის გამეორებული
 (იხ. გვ. 7, შენ. 2; გვ. 8, შენ. 1, ხოლო დამახინჯება სი-
 ტყვებისა და აქედან წარმომდგარი გაუგებრობა ფრაზებისა ჩვეუ-
 ლებრივია. ამიტომ ჩვენ საჭიროთ დავინახეთ შეძლებისამებრ
 ზოგიერთი ასეთი სიტყვები შეგვესწორებინა, მაგრამ ყველა
 შემთხვევაში ჩვენ აღნიშნული გვაქვს სხოლიოში, თუ რა ფორ-
 მით იყო წარმოდგენილი სიტყვა დედანში. მოგვყავს აქ ნუს-
 ხა ზოგიერთ შესწორებათა:

აშვერილისა	აშვერილსა (6)
ტყვის მცველი	ტყის მცველი (10)
სახლისა	საკელოისა (59)
სამი სახელი	სამასი სახლი (93)
ვეზირთა	ვეზირია (100)
ზედა დამდგომელი	ზედამდგომელი (105)
გარდაფაორონ	გარდააფაორონ (123)
მაფლთ	ჩაფლთ (139)
წერითა	სელითა (149)
სავაზროსა	სავაზიროსა (166)
არა	რა (166)
მაფისა	მეფისა (169)
მერმე	მერემეთ (191)
სამოშაოს	სამუშაოს (234)
დასწერეს	დასწერს (246)
ტოელთა	ტაოელთა (266)
უყალთელი	იყალთოელი (263)
შარვან შალენნი	შარვან-შაჰენნი (267)
კაცი	ვიცი (271)
გაბლებითა	ტაბლებითა (273)
რა იყო	არა იყო (291)
ბერებთა მეფე	ბერძენთა მეფე (317)
დარ	და არ. (321)

მთი

ზით (326)

კმის

კამს (466)

ზოგიერთი შემოკლებანი სიტყვებისა აღნიშნული გვაქვს აგრეთვე სხოლიებში. ციფირები სხოლიებისა მძიმემდის უჩვენებენ სტრიქონის რიცხვს. ხოლო მძიმეს შემდეგ, თუ მერამდენე სიტყვაა სტრიქონისა მარცხნიდან დაწყებული.

ზოგიერთი შესწორება, რომელიც ჩვენ შემოგვაქვს სიტყვების თუ ასოების მიმატებით ფრჩხილებში, გამოწვეულია ტექსტის აზრის მსვლელობით და იმ წინააღმდეგობით, რომელიც შეუსწორებლად აშკარა ხდება. მოვიყვანთ ერთს მაგალითს. მე-20 მუხლის ბოლოს სწერია: „ზოგთა ვი[ე]თმე ასრე უწერია, ვითა ტრაპიზონელ[ნი] და შარვან-შანშე და სომეხთაჲმეფე რა მოვიდნენ, საჯდომი ერთი არის ოთხთავე“ (12₂₆₆—267). შემდეგ ამისა ავტორი ეკამათება ავტორს ამ სიტყვებისა და არსენ იყალთოელის ლექსის მოყვანით ამტკიცებს, რომ დავით აღმაშენებელს (მეფის სახელი მოხსენებული არ არის, მაგრამ თავისთავად იგულისხმება) ნაპერმაგვეს თორმეტი მეფე დაუსხამს ერთად: „ესენი ჩაესხენ ნაჭარმაგვეს და თორმეტი დასხდეს“ (12₂₆₇). და ამის შემდეგ ავტორს დასკვნა გამოჰყავს და კითხულობს, თუ დავითმა თორმეტი ჩასხა ერთად, ერთი საჯდომით, „**ოთხნი რად ვერ დაეტიოდეს**“-ო (12₂₆₈). აშკარაა, ეს კითხვა და პოლემიკა უსაფუძლო იქნებოდა, რომ იმ ზოგთა ვი[ე]თმეს ნაწერი ზემოთ სწორად იყოს მოყვანილი ჩვენს ტექსტში. ცხადია, ზოგთა ვი[ე]თმეს ნაწერში ყოფილა: **საჯდომი ერთი არ არის ოთხთ ვეო, ან მსგავსი ამისა**. ამიტომ ჩვენ აქ ფრჩხილებში მიუმატეთ არ. კიდევ უნდა აღვნიშნოთ ერთი სიტყვის შესწორება, რომელიც უამისოდ ჩვენთვის გაუგებარი რჩება. მე-34 მუხლი ნაწყვეტად არის მოღწეული. აქ რალაც დიდი ცილობა ყოფილა ორ კათალიკოსთა შორის და ნახმარია ასეთი ფრაზა: „არ მოედის კათალიკოსსა, რომე არავი ქვეშეთ შექმოდესო.“ სიტყვა არავი ქარის სახელია ლიონოტოსისა და ლიფსის საშუალ მქრადის საბას განმარტებით, ანუ წარდგინადმოსავლეთის ქარია ჩუბინაშვილის განმარტებით, მაგრამ ამ

მნიშვნელობით ეს სიტყვა აქ ყოვლად მიუღებელია. ამიტომ ჩვენ გვგონია, რომ აქ შეცდომაა და აზაფი-ს მაგიერ უნდა ყოფილიყო აზაფიქი, რომელიც მღვდელ-მთავრის შესამოსელს ნიშნავს საბას განმარტებით და აზრით აქ უღდება. შეცდომის ჩანდნა გადამწერის მიერ ადვილად აიხსნება, რადგანაც შემდეგი სიტყვა ასო ქ-ით იწყება. მრავალია სხვა შესწორებანიც, რომელნიც ჩვენ შემოგვაქვს სიტყვების თუ ასოების მიმატებით. ყველა მიმატებული ასოები, რომელნიც ქარაგმის გახსნით არ არის გამოწვეული, ჩასმულია ფრჩხილებში. რასაკვირელია, მრავალი შესწორება, რომელნიც ჩვენ შემოგვაქვს, საცილობელი და სადავოა, მაგრამ ეს პირველ ცდა არის ძრიელ გარყვნილად მოღწეულის ტექსტის შესწორებისა და სრული აღდგენა მისი მომავალზე დაჰოკიდებული.

აზრის გაგება ჩვენი ძეგლისა ხშირად დამოკიდებულია იმაზედ, თუ როგორ დავსვათ სასვენ ნიშნებს. ტექსტში არავითარი სისტემა არ არის დაცული გარდა იმისა, რომ ყოველი მუხლის დასასრულს უზის სამი წერტილი, იშვითად ორი. ამას ჩვენ ვიცავთ. სხვა შემთხვევაში აქა იქ წერტილია ნახმარი, მაგრამ ხშირათ ერთი წინადადება მეორესაგან წერტილით არ არის გაყოფილი. ამიტომ ნიშნების დასმა დიდი საპასუხისგებო საქმეა. მოვიყვან ერთ მაგალითს. იქ სადაც კყონდიდლის და ათაბაგის შესახებ არის ლაპარაკი (437—441) ჩვენ ასე გვაქვს წარმოდგენილი:

„ჭეოინდეღი მამა არს შეფისა, ათაბაგი ახ[ა]ღია. ჭეოინდეღისა მწიგნობრობა შემოსრულა, არ[ს] მწიგნობართ უხუცესობა ჭეოინდეღისა. გასულა ათაბაგი დიდი და საბატით და ძჳრად ოღესმე იქმნების. ჭეოინდეღს ქვემოთ ნოხთა ზედა ათაბაგი და ამირ-სმასაღარი დასხდენ“. მაგრამ შენახულის ტექსტის მიხედვით თითქო უფრო სამართლიანია ასე დაუსვათ ნიშნები:

„ჭეოინდეღი მამა არს შეფისა, ათაბაგი ახ[ა]ღია. ჭეოინდეღისა მწიგნობრობა შემოსრულა, არ მწიგნობართ-უხუცესობა ჭეოინდეღისა. გასულა ათაბაგი დიდი და საბატით, და ძჳრად ოღესმე იქმნების ჭეოინდეღს ქვემოთ ნოხთა ზედა ათაბაგი და ამირ-სმასაღარი დასხდენ“.

პირველი ვარიანტით ჟჳონდიდელი მწიგნობარიც არის და მწიგნობართ-უხუცესიც და მის ქვემოთ ჯდებიან დარბაზობის დროს ათაბაგი და ამირ-სპასალარი. მეორე ვარიანტით სულ ამის წინააღმდეგი აზრი გამოდის: ათაბაგობის შემოღების შემდეგ ჟჳონდიდელს შერჩენია მხოლოდ მწიგნობრობა და **არ მწიგნობართ-უხუცესობა** და ძვირად, იშვიათად, იქნებოდა, რომ ოდესმე ჟჳონდიდელს ქვემოთ ათაბაგი და ამირ-სპასალარი დამსხლარიყვენ. აქ გადაჭრით თქმა, თუ რომელი ვარიანტია უფრო მისაღები, ძნელია, ვინაითგან ადვილი წარმოსადგენია, ჟჳონდიდლის როლი და პატივი შემცირებული იყოს ათაბაგობის შემოღების შემდეგ და განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც ჩვენი კ. გარიგება იწერებოდა. ძნელია აგრეთვე გადაჭრით თქმა როგორ სჯობია ნიშნების დასმა: **მიზ[რ]ძანეს მე: „ვაწვეო“**, თუ **მიზრძანეს: „მე ვაწვეო“** (13₂₈₈).

სასულიერნო პიჩნი კარის გარიგებაში მოხსენებულნი და მოძღვართ-მოძღვარი.

საეკლესიო და სასულიერო დაწესებულებათა შესახებ სრული ცნობები კ. გარიგებაში არ არის, ალბათ ნაკლებლოცინობის გამო. საეკლესიო და სასულიერო საქმეების გამგე კ. გარიგების მიხედვით არის ჟჳონდიდელი გელათისაგან კიდე საყდარნი და სხვანი მონასტერნი და ეკლესიანი, ხუცესნი და მონაზონნი და რაც საეკლესიონი დახნი არიან ყველა ჟჳონდიდლის და საწოლის მწიგნობრის საეკლესიასა].¹⁰ ვკითხულობთ კ. გარიგებაში (4_{57—59}). გელათი, როგორც სჩანს, სტაფროპიგია არის, თავის საქმეებს თვით განაგებს და უმაშელოთ ექვემდებარება მეფეს. ასეთივე უფლება ჟჳონდა წინეთ მინიჭებული დავით აღმაშენებლის მიერ შიომღვიმის მონასტერს, მაგრამ, ეტყობა, ჩვენი კ. გარიგების შედგენის დროს ეს უფლება მას აღარ შერჩენია. გარდა ჟჳონდიდელისა კ. გარიგებაში მოხსენებულნი არიან ორთავე კათალიკოსი, მცხეთისა და აბხაზეთისა, და ეპისკოპოსნი: ქუთათელი, ბედიელი, იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბევაი და გოლგოთელი. უკანასკნელის მონასტერი, თუ ეს იერუსალიმის გოლგოთა არ არის, უნდა მდებარეობდეს

სამცხე-საათაბაგოში, ვინაითგან ამ მხარის საეპისკოპოსო კათედრებთან არის მოხსენებული: „რა სწორად ეპისკოპოსნი მოვიდენ იმიერიათ, იშხნელი, მაწყვერელი, ახნელი, შტბევარი და გოლგოთელი“ (14³¹¹—312). ერთი გოლგოთა ქართლშიაც იყო და სამთავისის სამწყსოს შეადგენდა, მაგრამ იქ ეპისკოპოსი არა მჯდარა და ყოვლად შეუძლებელია ის მონასტერი აქ იგულისხმეოდეს¹). შემოაღნიშნულ ეპისკოპოსთა შორის ყველაზე დიდი პატივი აქუს იშხნელს (14³¹⁴—315) და მისი სწორი პატივი აქვს ქუთათელს (14³²⁶—327). აქედან ცხადია, რომ კარის გარიგების შედგენის დროს იშხანის კათედრას დიდი მნიშვნელობა ჰქონია, როგორც ტაოს ეპისკოპოსის საჯდომს. ამას ვერ ვხედავთ ჩვენ მეორე ძეგლში: „წესი და განგება კურახვეისთავის მეფის დროსა, თუ ვითარ დაქსნდენ მღუდელთ-მთავარნი სრულად საქართველოსანი. ამ ძეგლში იშხნელ ეპისკოპოსს ერთის ვარიანტის მიხედვით მე-10 ადგილი უჭირავს და მეორე ვარიანტით მე-11 და ორივე შემთხვევაში მაწყვერელზედ ბევრად დაბლათ დგას, ვინაითგან მაწყვერელს მე-9 ადგილი აქვს მინიჭებული²). აქედან დასკვნა შეიძლება გამოვიყენოთ, რომ ხსენებული ძეგლი უფრო გვიან არის შედგენილი ვიდრე კ. გარიგება. ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ძეგლში მარტო აღმოსავლეთის საქართველოს ეპისკოპოსებია ჩამოთვლილი და შემოქართლისა. დასავლეთ საქართველოდან მარტო ჭყონდიდელია მოხსენებული და მხოლოდ ერთს ვარიანტში აფხაზეთის კათალიკოსიც, არც ქუთათელს, არც ბედიელს, არც მოკველს, არც ცაიშელს და არც სხვა დასავლეთის საქართველოს ეპისკოპოსებს აქ ადგილი არა აქვთ. რას მოასწავებს ეს თუ არ იმას, რომ ეს ძეგლი საქართველოს ორ სამეფოდ გაყოფის შემდეგ არის შედგენილი და განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოსათვის. დიახ, ძეგლი „თუ ვითარ დაქსნდენ მღუდელთ-მთავარნი სრულად საქართველოსანი“ ანუ აღსავლათეს „სამღუდელ-

1) თ. გულდანი, ქრ. II, გვ. 275.

² ქ. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი 1, გვ. 78 და 84.

შთაერთა საედართა“ უფრო გვიან არის შედგენილი, ვიდრე ჩვენი კარის გარიგება და შედგენილია მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოსთვის. ეს ძველი მეხუთმეტე საუკუნის აღრინდელი არ უნდა იყოს.

• დიდი პატივი აქვს კ. გარიგებით მინიჭებული მოძღვართ-მოძღვარს. საბა ორბელიანის განმარტებით მოძღვართ-მოძღვარი უფროსი წინამძღვარია ეხლა მოძღვართ-მოძღვარს უწოდებენ მღვდელს, რომელიც სხვა მღვდელთა მოძღვარია და მათ ახსარებას ჩამოართმევს ხოლმე. ძველად მოძღვარი მასწავლებელს ერქვა. ასეთის მნიშვნელობით არის ეს სიტყვა ნაზმარი სახარებაში, ასეთისავე მნიშვნელობით იხმარება კ. გარიგებაშიც, ასე რომ მოძღვართ-მოძღვარი ნიშნავს მასწავლებელთა მასწავლებელს, მეცნიერთა მეცნიერს. მას მოწაფეები ყავს ზ მოწაფეებითურთ მობძანდება სამეფო დარბაზს, როდესაც მიიწვევენ. კ. გარიგების მიხედვით მოძღვართ-მოძღვარი ბერია და ეპისკოპოსის ხარისხიც უნდა ჰქონდეს. ის ყოველთვის პირველად იხსენიება ოთხ წარჩინებულ და დიდ ხარისხოვან მონაზონთა შორის. ეს ოთხი მონაზონი არის: მოძღვართ-მოძღვარი, ჭყონდიდელი და კათალიკოზნი ქართლისა და აბხაზეთისა (12₂₇₆ - 277; 13₂₈₉ - 290). მოძღვართ-მოძღვარს უფრო მეტი პატივი აქვს ვიდრე სხვა ეპისკოპოსებს, მეტი პატივი აქვს ვიდრე ქართლისა და აბხაზეთისა კათალიკოსებს. პატივი მისი სწორია ჭყონდიდლის პატივისა, მაგრამ ზოგჯერ ამასაც მეტობს. მეფე მას ეპყრობა განსაკუთრებულის ყურადღებით ზ განსაკუთრებულის პატივის მინიჭებით. როდესაც მოძღვართ-მოძღვარს დარბაზს მიიწვევენ, მას უნდა აახლონ დარბაზის ერნი, ესე იგი კარის კაცნი, დიდებულნი, და გაუგზავნონ ერთი ჯგორი ზ სამი ცხენი თვით მოძღვართ-მოძღვრისათვის ზ ორი მისთა მოწაფეთათვის. კარისგ არიგებაში ასე სწერია: მოძღვართ-მოძღვარი დარბაზს აწვიან, და შინაური დარბაზის ერნი უნდა და ერთთა ჯგორი და სამი ცხენი მოძღვართ-მოძღვრისათვის და ორნი მისთა მოწაფეთათვის (12₂₇₉ - 281). კარის გარიგებაში, სადაც სამი წარჩინებული ხარისხის ბერია ნახსენები, ესე იგი ჭყონდიდელი, ქართლისა კათალიკოსი და აბხაზეთის კათალიკოსი, პირვე-

ლი ადგილი ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარს უჭირავს, პირველად ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარია მოხსენებული. მაგალითად კარის გარიგებაში ვკითხულობთ: მწვე წვეთაცა დაზაზით ათქს ოთხთავე, მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა, ჭეფინიდეჯსა და სამთა ვეზირთა, ათაბაგსა, ამირ-სმასლადარსა და მანდატურთ-უხუცესსა (12₂₇₆—278).¹ მეფე უტრო პატივით იღებს მოძღვართ-მოძღვარს, ვიდრე ჭყონდიდელს, კათოლიკოსებს და სამს პირველ ხარისხოვან ვეზირებს. მოძღვართ-მოძღვარს მეფე ნოხის პირს მოეგებება ხოლმე, ხოლო სხვებისთვის ნოხსა ზედა მესამედს წამოიარს (13₂₉₁—301). უცხოელ მეფეთათვის ერთი საჯდომი წინანდელ კარის გარიგებაში მოძღვართ-მოძღვარისა და აბზახეთისა კათოლიკოზისა ქვეშეთ წერებულა.² აქ ვკითხულობთ:

ამ ოთხთაგან (ტრაპიზონელი, შარვან-შაჰე, სომეხთა მეფე და ერთი კიდევ სხვა) ერთი საჯდომი შარჟუენით დაუწერა მოძღვართ მოძღვარისა და აფხაზეთის კათალიკოზისა ქვეშეთ და ჭეფინიდეჯისა ზემოთ (12₂₆₉—271).

ეხლა ვკითხოთ ვინ არის ეს მოძღვართ-მოძღვარი, სად ცხოვრობს და მოღვაწეობს ის? ქართულ წყაროებში არა ერთხელ იხსენიება მოძღვართ მოძღვარი, მაგრამ უძველესი საბუთები უმეტესად გელათის მონასტრის ეგებიან ან რაიმე დამოკიდებულება აქვთ მასთან. ნუ ვინ იფიქრებს, რომ მოძღვართ-მოძღვარი ჩვეულებრივი წინამძღვარი იყოს გელათის მონასტრისა. არა ერთ და იმავე გულჯარში წინამძღვარი ცალკეა მოხსენებული და მოძღვართ-მოძღვარი ცალკე. ერთს გელათის სიგელში დავით ნარინის დროისა (1267—1288) სწერია: „არცა ვისგან რა ეწეინებოდეს, არცა მოძღვართ-მოძღვართა და წინამძღვართაგან და ძმთაგან“¹). იმავე დროის და მონასტრის მეორე სიგელში სწერია: „და მოწმობითა დიდისა მოძღვართ-მოძღვარისა დავითის მწირვეჯისა ანტონისითა, დიდისა მონასტრისა წინამძღვრისა, მატონთა მწირვეჯისა იახანისითა და სხვა“. . და შემდეგ იქვე: „...გარდახიდიდეს ადაზს.... და შერმე ტრანჰეს მო-

1) თ. ჯორდანი, ქრ. II, გვ. 159.

ძღუართ-მოძღუარსა, წინამძღუარსა, დეკანოზსა და უოკელთა მშობთა კეთილად ნუგეშინისცემითა და განსუქნებითა¹⁾. დავით მეფის სიგელში მე-XIV საუკუნისა მოხსენებულია გელათის მოძღუართ-მოძღუარი საბა (საქ. სიძ. II, გვ. 35), გელათისავე გუჯარში 1495 წ. ვკითხულობთ: „...წინამძღურის კელით გარდაიკლებოდეს (აღზე)... ძმანიცა სრულად შეიურებოდენ და ექუსი შიღული და მოძღუართ-მოძღუარი უამსა გვიწირვიდენ...²⁾. გელათისავე სიგელში 1502 წ. სწერია: მოვიდეს წინაშე ჩუენსა დადისა მონასტრისა მოძღუართ-მოძღუარი... ილარიონ... მოგვეცით ჩუენის სულის მოძღუარსა და მოძღუართა-მოძღუარსა ილარიონს (იქვე, გვ. 327). კიდევ სხვა გუჯარში სწერია: მივაბარეთ სასოსა ჩუენსა მოძღუართ-მოძღუარსა ილარიონს ჩუენისა სულისა სადაზოდ... რთხა თეთრსა მოძღუართ-მოძღუარსა მართმევედენ (იქვე, გვ. 431). იგივე მოძღუართ-მოძღუარი ილარიონ მოხსენებულია სამს გელათის სიგელში 1519 წ. (იქვე, გვ. 343). ერთს 1527 წ. გელათის სიგელში სწერია: „თქვენ, აზნაშეთისა კათალიკოზო მალაქია და ქართლისა კათალიკოზო ბსილიოს და დიდისა საუდრისა მოძღუართ-მოძღუარო მანასე და წინამძღუარო მაკრე, ასე დაუმტკიცეთ“ (იქვე, გვ. 370). ცხადია, მოძღუართ-მოძღუარი გელათში ცხოვრობს, მაგრამ ჩვეულებრივი წინამძღუარი არ არის გელათისა. ის როგორც მოვიხსენიეთ ეპისკოპოსია.

გელათში საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ ჩვენს ლიტერატურაში შემცდარი აზრია დამყარებული, ვითომც გელათი საეპისკოპოსოდ პირველად იმერეთის მეფის ბაგრატ III ბრძანებით დაეარსებინოს მალაქია კათალიკოზ-პატრიარქს. და პირველ ეპისკოპოზად გელათისა დაესვას მელქისედეკ საყვარელიძე. ეს აზრი დამყარებულია მალაქიას გუჯარზედ 1519 წლისა, მაგრამ გუჯარის შინაარსიდან ჩანს, რომ მალაქიას აღუდგენია გაუქმებული საეპისკოპოსო და არა ახლად დაუწესებია. გუჯარში სწერია: შირვედად სხუათა ეპისკოპოსთაგან უმეტესი იყო და აწესა ისივე შირველი საწირავი განუჩინეთ... ინ კიდევ ასეთი ფრაზა: და გაუჩინეთ (მელქისედეკ საყვარელიძეს) ხატოვი და საუდომო

1) Ibid. გვ. 161.

2) Ibid. გვ. 311.

ჯიჲარ ზატრიაქთა და შეფეთავან განაჩენსა ძეგლსა შინა წერად არს (ეროდანია, კრ. II, გვ. 343). მაშასადამე გელათში ეპისკოპოსის კათედრა ძველთაგანვე ყოფილა და მისი პატივი და სამწყსოს საძღვრები პატრიაქთა და და მეფეთავან განაჩენსა ძეგლსა შინა წერებულა. დიახ, კ. ვარიგების მოძღვართ-მოძღვარი ეპისკოპოსია, ის გელათში ზის, ის მასწავლებელთა მასწავლებელია, ის მეცნიერთა მეცნიერია, მას მოწაფეები ჰყავს რას ნიშნავს ეს თუ არ იმას, რომ გელათში უმაღლესი სასწავლებელია, იქ აკადემია და ამ აკადემიის ხელმძღვანელი, უფროსი, ანუ ეხლანდელის ტერმინოლოგიით რექტორი გელათის ეპისკოპოსია, რომელსაც მოძღუართ-მოძღურის ხარისხი აქვს. ის უსათუოდ ყველაზე უფროსია გელათში, ის უფროსი წინამძღვარია, მას ემორჩილება ჩვეულებრივი წინამძღვარი და მთელი კრებული. ყოველგან, სადაც გელათის კრებულზე ლაპარაკია, პირველად მოძღუართ-მოძღვარი იხსენიება.▼

ჩვენში გავრცელებულის აზრით უმაღლესი სასწავლებელი აკადემია საქართველოში მარტო კახეთში იყო, იყალთოს მონასტერში. შეიძლება იყალთოს მონასტერში იყო აკადემია, მაგრამ უპირველეს ყოვლისა უმაღლესი სასწავლებელი გელათში უნდა ყოფილიყო, ტყვილად კი არ სწერს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გელათის შესახებ: „აწ წინამდებარე არს ყოვლისა აღმოსაფლეთისა შეორედ იელუსაღუჲმად, სასწაულად ყოვლისა კეთილისა, მოძღურად სწავლეუებისად, სხუად ათინად, ფრიად უადრეს მისსა, საღთთთა შინა წესად-კანონად, ყოვლისა საეკლესიოსა შუენიერებისად“ (მარიამ დედოფლის ვარ., გვ. 295). მაშასადამე გელათი ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებლის დროს ცენტრი ყოფილა განათლებისა საქართველოში, იგი დაარსებული იყო მოძღურად სწავლეუებისა, სხუად ანუ შეორედ ათინად ქართველთათვის. დავით აღმაშენებლის მეხოტბეც, ამიტომ უწოდებს მას ელადას: „ენატრ ელადას, თვით მას გელათსა, სად რომ დაჭკრდაღვენ წმადათ სხუელთა“¹⁾. როგორც პირველ ხარისხიან მე-

1) Проф Марръ. Древне грузинские одописцы, გვ. 24 და 165, 4.

ცნიერს მოძღვართ-მოძღუარს რასაკვირველია დიდი პატივი უნდა ქონოდა და აქვს კიდევ ჩვენს კარის გარიგებაში, და ეს იმისი თვალსაჩინო მაჩვენებელია, თუ როგორ აფასებდნენ ცოდნას და სწავლა-მეცნიერებას ძველად საქართველოში.

მოძღვართ-მოძღვარი ერთი კი არ იყო საქართველოში. თვით კ. გარიგებაში მოხსენებულია როგორც მოძღვართ-მოძღვარი ისე მოძღვართ-მოძღვარნი, მაგრამ უმთავრესად კ. გარიგების ავტორს სახეში გელათის მოძღვართ-მოძღვარი ჰყავს, რომელიც იმავე, დროს გელათის ეპისკოპოსიც უნდა იყოს და მაშასადამე უფროსი წინამძღვარი გელათისა. შემდეგ დროში მოძღვართ-მოძღვრებათ მღვდელნიც იხსენიებიან და უბრალო ბერნიც და მოძღვართ-მოძღვარი ჩნდება არა მარტო გელათში, არამედ სხვა ნაწილებში საქართველოსა. საქართველოს დანაწილების შემდეგ, ყოველ სამეფოს თუ სამთავროს თავის მოძღვართ-მოძღვარი უნდა ყოლოდა. ნასწავლი სამღვდლო პირი, უფროსი წინამძღვარი მონასტრისა, რომელსაც სკოლა ჰქონდა, ალბათ მოძღვართ-მოძღვართ იწოდებოდა. ერთ ულუმბის ტაძრის სიგელი მე-XV საუკუნის დასაწყისისა იხსენიებს მოძღვართ-მოძღუარს: აიღოს (ულუმბისა მამათ-მთავარმა) სარჯულა და სხუცა და დრამა, ორი წილი მოძღვართ-მოძღუარსა, შესამედი კათალიკოსსა შობაროს. იქვე კიდევ: და ნიშანი მოძღვართ-მოძღვრისა არის (ქორდანი, ქრ. II, გვ. 212—213). ვატიკანის წიგნთ საცავის ტყაეზედ დაწერილის სურათებიანი სახარების ერთ არა ტექსტის ხელით მინაწერში მოხსენებულია „ზაღატის მონასტრის მოძღვართ-მოძღვარი გიორგი“. აქ ვკითხულობთ: „შე ვოველთა ტომთაგან უნარჩევსმან მღუდელმან და სწავლადებელმან ზაღატისა მონასტრისა მოძღვართ-მოძღვართა წოდებულმან გიორგი მოვიგე ჩემითა აღაღითა სსსკიდღითა წმიდაჲ ესე... ოთხთავი“ (ამ მინაწერის ფოტოგრაფიული სურათი მაქვს ხელში). მეორე ამგვარივე ხელით მინაწერში მოხსენებულია ჩვენის აზრით კახთა მეფე ალექსანდრე, მაშასადამე მინაწერი მე-XVI საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. შესანიშნავი სწავლული და მოღვაწე მე-XVII საუკუნისა ნიკიფორე ჩოლაყაშვილი კა-

ხეთში მოძღვართ-მოძღვარი იყო (იხილე ტომოთეს მოგზაურობა, გვ. 155).

მნიშვნელობა კარის გარიგებისა საქართველოს ისტორიის და სამართლისათვის

ამ ოცდა ათის წლის განმავლობაში აუარებელი ძეგლები და ისტორიული საბუთები აღმოჩნდა და გამოქვეყნდა, რომელთა მეოხებით ქვეყნთხედი ჩაეყარა ჩვენი ისტორიის შესწავლას, მაგრამ ჯერ არ აღმოჩენილა ძეგლი, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების, სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრების და შინაგანი ორგანიზაციის შესასწავლად ასეთი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდეს, როგორც კელმწიფის კარის გარიგებას აქვს. თქმა არ უნდა, მრავალ სხვა ძეგლებში და ისტორიულ საბუთებში არის გაპნეული ცნობები ზემო აღნიშნულ საგნების შესახებ, მაგრამ ასე მთლიანად დალაგებული და ასე დაწერილებით გაშუქებული სახელმწიფო წესწყობილების სურათი, როგორსაც კელმწიფის კარის გარიგება გვაძლევს, არც ერთს ძეგლში და საბუთში არ მოგვეპოება უნდა გამოვტყდეთ, ჩვენ არც მოველოდით ასეთი ძეგლის აღმოჩენას ჩვენს ძველს მწერლობაში. ასეთი ძეგლი იშვიათია თვით უაღრეს კულტურისან დიდ ხალხების და სახელმწიფოთა ისტორიაშიც, რომ ეს ძეგლი მთლიანად შენახულიყო, ჩვენ სრული სურათი გვექნებოდა საქართველოს სახელმწიფოს წესწყობილებისა და ყოფა-ცხოვრებისა. მაგრამ რამაც ჩვენამდის მოაღწია, ისიც ფასდაუდებელია და ისიც საკმაოდ გვიშუქებს მრავალ მხარეს საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა მეცამეტე საუკუნის დასასრულს და მეთათნმეტეს დასაწყისში. ეს წესწყობილება, რასაკვირველია, თანდათანობით გამოიშუშაებულა საუკუნეთა განმავლობაში, დაახლოებით მეთათედან მეთათხმეტე საუკუნემდის, მას თავის ევოლიუცია აქვს და ნიშანია საქართველოს რთული კულტურული ცხოვრებისა და განვითარებისა.

კარის გარიგება უმთავრესი წყაროა ჩვენი სამართლის შესასწავლად, ვინაითგან გვამცნევს, რა და რა დაწესებულებანი არსებობდა საქართველოში, ვინ უდგა სათავეში თვითყულს და-

წესებულებას, რომელიც ხელისუფალნი ანუ მოხელენი მსახურობდნენ დაწესებულებაში და რა უფლება და მოვალეობა ჰქონდა დაკისრებული თვითთელს მათგანს.* თუ ყოველთვის სრული სურათი არა გვაქვს თითოეულის, დარგის შესახებ, ამის მიზეზია ნაკლებლოვანობა ტექსტისა. *ამას გარდა კ. გარიგება გვიხატავს სურათს თვითა ხელმწიფის კარისა ანუ დარბაზისა და იმ რთულის ეტიკეტისა და ცერემონიებისა, რომელიც არსებობდა კელმწიფის კარზე, თითოეულს კელმწიფის ფეხის გადადგმაზედ, და რომელიც მოგვაგონებს ლიუდოვიკო მეთოთხმეტის კარის ეტიკეტს. ასეთ დარგს ეკუთვნის შეკაზმვა მეფისა (მუხლი მე-35), წესრიგი პურობისა (მუხლი 31—33), წესრიგი დარბაზობისა (მუხლი 20—29), წესრიგი ახალი წლისა (მუხლი 1—2), წესრიგი განცხადებისა ანუ ნათლისღებისა (მუხლი 3); წესრიგი აღვებისა ანუ აღდგომისა (მუხლი 6) და სხვა.†

მეფე განაგებს სახელმწიფოს ვეზირთა შემწევობით, რომელიც პირველ ხარისხოვანი კელისუფალნი არიან სამეფოსა და უდრიან ეხლანდელ მინისტრებს. სულ ექვსი ვეზირია: ჯუანდიდელი, ათაბაგი, ამირ-სპასალარი, მანდატურთ-უხუცესი, მეჭურჭლეთ-უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი, ამათში ჯუანდიდელი პირველი ვეზირია, ერთგვარი პრემიერია, უმისოდ არც ერთი სახელმწიფო საქმე არ გადაწყდება, ანუ როგორც კი გარიგებაშია ნათქვამი უკვლავ სურავი უმისოდ არ იქნებას (4_{61—62}). დანარჩენები ორ ჯგუფათ იყოფიან, ერთი არის სამთა ვეზირთა ჯგუფი: ათაბაგი, ამირ-სპასალარი და მანდატურთ-უხუცესი (12_{277—278}); მეორე ორთა ვეზირთა ჯგუფი: მეჭურჭლეთ-უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი, (14_{307—310}). პირველ ჯგუფს მეტი პატივი აქვს დარბაზობის და პურობის დროს, ისე კი, როგორც ეტყობა, თანასწორნი არიან ყველა ვეზირები. ექვს ვეზირთა შორის ოთხი ძველი ვეზირია; ორი (ათაბაგი და მსახურთ-უხუცესი) ახალი. ათაბაგობა დაარსდა თამარ მეფის უკანასკნელ წელს, ხოლო მსახურთ-უხუცესი რუსუდან მეფემ გახადა ვეზირად. მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეები წყდება ვეზირთა ბჰობაზედ მეფის თავმჯდომარეობით. ამ ბჰობას ვეზირ-

რობა ჰქვია და მისი სხდომა განსაკუთრებულის წესით და ცერემონიით ხდება ხოლმე (მუხლი 36—38). ვეზირთა ბქობაში ამირ-სპასალარის თანაშემწე ამილახორიც იღებს მონაწილეობას, მაგრამ მხოლოდ სათათბირო ხმით (იხ. მუხლი მე-37). თითოეულს ვეზირის საკელოს სამართველოდ მთელი შტატია მოხელეთა, რომელთა სახელები ზოგი ცნობილი იყო სხვა წყაროებიდან, ხოლო ზოგი მარტო კ. გარიგებაში გვხვდება. ამ ეპოქად ჩვენ საჭიროდ აღარ ვრაცხთ სათითაოდ ჩამოვთვალათ და აღვნიშნათ უფლება-მოვალეობა თითოეულის მოხელისა. წინეთ კი, როდესაც ეს ძველი ვიპოვნეთ, ჩვენ ორი მოხსენება წავიკითხეთ საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების სხდომაზედ და იქ აღვნიშნეთ დაწვრილებით უფლება-მოვალეობანი და ფუნქციები თითოეულის მოხელისა, როგორც კარის გარიგების ისე სხვა წყაროების მიხედვით. კარის გარიგება უნდა დაბეჭდილიყო პეტროგრადის აკადემიის გამოცემათა სერიაში რუსულის თარგმანითურთ. ტექსტი უკვე აწყობილი იყო. ამ დროს ჩვენი ისტორიკოსი პროფესორი ივ. ჯავახიშვილი შეუდგა ქართული სამართლის ისტორიის გამოცემას და მისი თხოვნით ნება დავრთე ესარგებლა აკადემიის მიერ აწყობილის ტექსტით კ. გარიგებისა. ეხლა ივ. ჯავახიშვილის შრომა უკვე გამოსულია (იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი 1. ქუთაისი. 1919) და ამ გამოკვლევაში საკითხისაქართველოს სახელმწიფოს ხელისუფალთა უფლება-მოვალეობისა უფრო დაწვრილებით და კარგათ არის გაშუქებული, ვიდრე ჩვენს მოხსენებებში იყო, და ამიტომ ეხლა მისი აქ მოყვანა უმეტეს შემთხვევაში განმეორება იქნებოდა იმისი, რაც უკვე გამოქვეყნებული და გაშუქებულია. რალა თქმა უნდა, ერთ უმთავრეს წყაროთ ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევისა ჩვენი კ. გარიგება ვახდა. პეტროგრადის აკადემიასთან ჩვენი კავშირი რევოლიუციის შემდეგ შესწყდა და რომ ასეთი ძველის გამოქვეყნება, უმისოდაც ძლიერ დაგვიანებული, კიდევ დიდი ხნით აღარ გადაგვედვა, ჩვენ საჭიროთ დავინახეთ აქ ტფილისში გამოგვეცა. რიგი სტრიქონე-

ბისა და ფორმა გამოცემისა ისეთივე დავტოვეთ, როგორც აკადემიის მიერ აწყობილ ტექსტში იყო, და ამიტომ ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნაჩვენები გვერდები და სტრიქონები კ. გარიგებისა ამ გამოცემასაც უდგება, მხოლოდ საჭიროთ ვრაცხო შეენიშნათ, რომ პეტროგრადში აწყობილი ტექსტი უკანასკნელად ჩემ მიერ შესწორებული არ ყოფილა და ის შესწორებანი, რომელნიც ჩვენ ბოლოს შევიტანეთ, ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნაჩვენებ სტრიქონებში ვეღარ მოხვედნენ. მაგრამ ასეთი შემთხვევა ბევრი არ არის.

კვლევიფას კარის გარიგების მნიშვნელობა ზემო თქმულით არ ამოიწურება. ეს ძველი მრავალ საყურადღებო ცნობებს გვაძლევს, ისტორიულს და ლიტერატურულს. ამ ძველიდან ვტყობილობთ მაგალითად, რომ ტბეთის ეპისკოპოსი იმავე დროს შავშეთის ერისთავიც ყოფილა (15₃₃₁), ამ ძველიდან ვტყობილობთ, რომელ სახელმწიფოთა მეფენი ესტუმრა დავით აღმაშენებელს ნაპარმაგვეს (12_{265—267}), ძველი ჩვენ გვამცნევს, თუ როგორ ხდებოდა ძველათ საქართველოში სიგლის მიცემა, რას იხდიდა სიგლის მიმღები და კიდევ უფრო საინტერესოა ცნობა, თუ როგორ იბეჭდებოდა სიგელი. მხოლოდ კ. გარიგებამ შეგვინახა ცნობა, რომ ჩვენშიაც როგორც ბიზანტიაში და რუსეთში, ბეჭედი ტყვიისა ყოფილა (ბიზანტიაში ოქროსაც იყო, ხრისოულები) და ამგვარი ბეჭედი რასაკვირველია ჩამოკიდებული ყოფილა ზონარით სიგელზედ (6_{105—106}). ზონარის გასაყრელი ნაშთები ძველ ტყავის სიგელებზე დღესაც მოჩანან, მაგრამ თვით ბეჭედი ერთიც არ შენახულა ჩვენს დრომდის, ყოველ შემთხვევაში ჯერ არ აღმოჩენილა. ჩვეულებრივი ლითონის ბეჭედი, ზედ ამოჭრილი სახელით პატრონისა, ცნობილია ჩვენში მხოლოდ მე—XV საუკუნიდან. ასეთ ბეჭედს ვხედავთ ჩვენ მაგალითად ალექსანდრე მეფის სიგელზედ 1479 წ. (იხ. საეკლესიო მუზეუმის სიგელი № 6). ამას გარდა კ. გარიგებიდან ვტყობილობთ, რომ არსენ იყალთოელის დაუწყრია ეპიტაფიის სახით დავით აღმაშენებელის შესახებ ოთხ-ტაეპოვანი ლექსი. ეს ლექსი, ვგონებ, პირველად დავით ჩუბინაშვილ-

მა გამოაქვეყნა თავის ქრისტომატიაში, როგორც სახალხო პოეზიის ნაშაი მესხეთში გაგონილი (ჩუბინაშვილის ქრისტომატია, ნაწილი მეორე, გვ. 212). ზოგიერთები ამ ლექსს თამარ მეფის ეპიტაფიათ ხალოდენ (თ. ეორდანია.ქრ. II, გვ. 52). ლექსმა ამ სახით მოაღწია ჩვენამდის:

როს ნაჭარმაგვეს შეფენი შეიღნი მე ჰურად დამესხნეს,
 თურქნა, სპარსნა და არაბნი სამზღვართა გარე გამესხნეს,
 თვეზნი ამერთა წუალთაგან იმერთა წუალთა შთამესხნეს,
 აწე ამთას მომქმედსა გულზედან ხელნი დამესხნეს.

კარის გარიგება გვამცნევს, რომ ლექსი ეკუთვნის არსენ იყალთოელს და ჩვენ ნება გვაქვს და საბუთი ამის მიხედვით ვიფიქროთ, რომ მრავალი დაკარგული ავტორების ნაწარმოები უნდა ჰქონდეს ჩვენ ხალხურ პოეზიის ნაწყვეტათ შენახული. ამისთანავე კ. გარიგებას თვალსაჩინო შესწორებაც შეაქვს ამ ლექსის პირველ ტაეპში, იქ ეს ლექსი ამ სახით არის მოყვანილი (12₂₆₄):

ვენი ნაჭარმაგვეს შეფენი თორმეტნი ჰურად ჩაესხნეს.

შეიძლება უკანასკნელი სიტყვა აქაც არ იყოს სისწორით გადმოცემული ტექსტის გაწყენილობის გამო, მაგრამ ერთი კი უეჭველია, რომ შეიღის მაგიერ თორმეტი ყოფილა, ვინაითგან ავტორს კ. გარიგებისა ჩამოთვლილი ყავს შეფეები და ქვემოთ დასძენს, თორმეტი დასხდეს-ო (12₂₆₄). ასეთი უცხო ცნობები კ. გარიგებაში არა ერთია.

ასეთია მნიშვნელობა კარის გარიგებისა და ჩვენ თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კარის გარიგების აღმოჩენა ზეიმა ჩვენ ისტორიისათვის და კადეუ უფრო დიდი ზეიმი იქნება, როდესაც მისი სრული ტექსტი აღმოჩნდება.

ეკ. თაყაიშვილი

გელმწიფის კარის გარიგება

ყვანისა და მკვლელობის წესები.

1.

24 მსხურთ-უხუცეს[ს] საღაროთ მოღარეთ-უხუცესი მთართომს და მოუფენს. მსხურთ-უხუცესი მას ეთაუყვანების. მას წელიწადის თავს დღეს შეუე არაუის[გან] შე[ი]მოსს ამისკან კიდე, რომე მონადირეთ-უხუცესი ვთალით ვაბარჩით შეიმოსების, საკელ-მოკლით, ტუვაინითა მოუფენთუსელითა, არა დია ზრტუელად, თავსა და საუელოსა კარ- 5 გისა უზნდინისა და მადლად აშეერილსა, მჭლოდ შეეერუღსა¹⁾ ქედსა დაარქვამს. სადენეთ წინ ქვე დასმენ მადლა სკამითა, ტაბლას წინ დაუდგმენ და ველურის ტახის თავს მონარმულს წინ დაუდგმენ. მას წინათ, სადენეთ აკკ, იმის კერძს, შორს, ადრე შეეერვალთ-უხუცესი და ტუემცველ[ნი] დასსდებიან. და შესელადეთ-უხუცეს[ნი] ღებანან. ალთ- 10 ვალუენ მათცა, და დასსდებიან მასვე ადგილსა, სცა დგებიან, და მონადირეთაცა:.

2.

25 აქითგან წლის თავით თვედღა რობამდას მონადირეთ-უხუცესი მწვადს მიიხვამს. უკანისლა მიდგების, იკითხავს: «ხვალ სით ჰქვლევენ?» უბრძანებს შეუე, სითაც კზრანების, ჭრქას უბოძებს, და მწვადს შეს- 15

სათაური 2 კმწიფის. 2,5 მს. 4,7 ტყე¹⁾ანითა. 6,5 აშეერილისა 8,9 აშს. 10,1 ტყვის მცველი. 11,5 მსვე. 13,3 თვ¹⁾ით.

1) წინედ ყოფილა: შეეერუღისა.

ჭამის და შესვამის ღვინოსა, და მუნ[ვ]ე წაგა და დაჯდების თავის ადგილსა .

3.

აწ კატნადება ვსთქვათ დიდი დღესასწაული. და წესი არის, რომე მეფე სადაც იუოს, რაც სული კაცი არის ქრისტიანი, უოკელივე
 20 წაგა დიდი დროშა აბან და მენობათენი წინათ, და დროშა განაღმცა წინა ამრთული, და მერმე ვვარის-მტურთველი შემოსილი და ძელი ცხოვრებისა კელთა. და წული აკურთხონ. ეგრევე წამოვიდნენ ეკლესიას. შივა მეფე და მენობათენი აღარა სცემენ ნობათსა და დროშა ეკლესიის კარსა დგას. რა მეფე ეკლესიით გამოვიდეს, დროშით წაგა
 25 და მუნვე კარის შესავ[ა]ლს ქ[ვ]ეშე დადგების. დარბაზობა, ვითარცა მეფეს ეპრიანოს, დიდის წესითა, და თუ უმცროსითა, ვითარცადა 26 წესი იუოს, იქნას:.

4.

ეს ზემოთ დამკლდა: კმალი ამილახორის არტეია დარბაზობასა ზედა, სადა ძელი ცხოვრებისა ასკენია, მართ ერთითა ტერფითა უკანარე დგას. რა მისისა დაჯდომისა ჟამი მოვიდეს, კმალი კარგს შუაბჟრეს მისცეს, და იგი შუარს ჩამოიკიდებს. და ერთსა სეფესა ჟაჭვი აცვია უთოთრესი, ზურგით დგანან:.

5.

გიორგი მეფეს, თამარის მამას, თვით ვერცხლისა შუეჭნისა საღამასურის¹⁾ სახესა ზედა და მას ჩაიციდნენ. ამილახორი თვის ადგილს
 35 დაჯდების. და რა ვვარის-მტურთველმან ძელი ცხოვრებისა წასკენის, იგივე დგას და მაშინდა მისცემს—რათა ტაბაკი დადგან სეფე:.

16,1 შესწავეს.	19,5 ს'ლი.	19,6 კ'ცო.	19,8 ქეანი.	19,9
უ'ვე.	21,5 ჯ'ის.	22,2 კ'ლოთა.	25,3 კ'რის.	26,8
გ'ადა.	29,4 ცხ'რპისა.	33,1 გ'ი.	35,7 ცხ'რპისი.	36,7 რა. 36,9 დადგ'ნ.

1) ეს სიტყვა ტექსტის ხელით განმეორებულია აშინაზედ: ს'ღამასური.

6.

ადგსებისა საკითხავი — ჟვარის-მტურთველისა და ხუტესა-უხუტესისსა[ა], მწიგნობართა — ვინცა კარგი მკითხველი იუოს სსგანი. ჭყონდოდელი¹⁾ — შეფესა და სან²⁾ლის მწიგნობარი³⁾ ზარდახნის²⁾ მწიგნობარსა:.

40

7.

27 ადგსებისა ამირ-სხასაღარი [საკითხავია] ამილახორისა; ამილახორი მეაბჯრეთ-უხუტესისა; მეაბჯრეთ-უხუტესი — მესაწოლეთ-უხუტესისა; მანდატურთ³⁾ — უხუტესი — ამირეჯობთ[ა]; ამირეჯობი — მესტუმრისა და მერიგისა; მეჭურჭლეთ-უხუტესი — საჭურჭლეთ ნაცვალ[ი]სა. საჭურჭლის-ნაცვალი — მუჭაფის[ა]; მსახურთ-უხუტესი — მესაწოლეთ-უხუტესისა; მე- 45 საწოლეთ-უხუტესი — მოღარეთ-უხუტესისა; მოღარეთ-უხუტესი — საღაროთ მოღარებე[ი]სა. ზირის-მეღვინე⁴⁾, მეღვინეთ-უხუტესა — საღვინის მუჭაფის[ა]; განმგეთა-უხუტესი — საგანმგეთსა მუჭაფის[ა]; საგანმგეთს-უხუტესი — მეჯამეთ-უხუტესისა; მეჯამეთ-უხუტესი — სარემოს ნაცვლისა:.

8.

ჭყონდელი ორშობათს დღეს საჯო კარსა შიგან დაჯდების. 50
ობოლთა და ქვრივთა და მიმძღვრებულთა შიხავართა განკითხავს. და უოველი საწოლის მწიგნობარი გვერდს უზის. და ზარდახნის⁴⁾ მწიგნობარს გავზანის და მისის ზირით მოახსენებს, რაც ვის რა სჭირს. და რასაც მისის ზირით ვერ დაიურგებს, ადგების და რა ჟამსცა ჟამი იუოს, თუთ მივა და მამინ იურვის, რაც ვის უსამართლო სჭირს. 55
არ მოეშეების, რომ არ დაიურგოს:.

37,1 ადგსება. 43,5 მესტუმრესა. 44,1 მერიტესა. 54,11 რ²⁾ესცა. 55,7 აურ²⁾ეს.

1) სხვა ყველა შემთხვევაში ეს სიტყვა ნახმარია ამ სახით: ჭყონდელი.
2) აშიაზედ ტექსტის ხელით: ზარდახნის. 3) აშიაზედ: მწიგნობარი.
4) აშიაზედ: ზარდახნი.

*) აქ უნდა აკლდეს სიტყვები, ვინაიდან საწოლის მწიგნობარი მაღლა იდგა ზარდახნის მწიგნობარზედ და ამიტომ მისი მკითხველი ვერ იქნებოდა. **) აქაც უნდა აკლდეს ტექსტს.

გელათისაგან კიდე საუღარ[ნი] და სხვანი მონასტერნი და ეკლე-
 სიანი, ხუცესნი და მონაზონნი და რაც საეკლესიოანი დასნი არიან
 ეველა ჭეოინდლის და საწოლის მწიგნობრის საეკლესიო[ა]. ჭეოინ-
 60 დელსა ზედამდგომელა მეჭურჭლელ მართებს და ეყიბი, სსვა ღარბა-
 ზით მართებს. საჭურჭლესაც შევა და, ვითა მაშა არს მეფისა, აგრე
 ეველა საურავი უმისოდ არ იქნების. საწოლის მწიგნობარსა ზედა-
 მდგომელი მეჭურჭლელ მართებს. ხუთი ფურცელი ქალაღდი ეოველთა
 დღეთა ჭეოინდელსა, ხუთი ფურცელი საწოლი[ს] მწიგნობარსა, ორი
 65 ფურცელი ზარდახანის მწიგნობარსა და თუთო ფურცელი სხვათ[ა]
 მწიგნობართა. რაჲ ეს დაწერონ და მეჭურჭლელს ჩაზეთ ეელსა. . . .
 (აქ აკლია ხუთი ფურცელი).

10

. . . ანგარიში აიღებს. არცა რა შეეც[ოდელ] ბინოს¹⁾. ერთ ხაზას 29
 მ. შინც გამარსვა[დ.]¹⁾ გამართავს. და ზოგი გამარსვადაც დაუწერია
 შეუცოდებულისადა, მაგრამე თუ არ შეუცოდებია, ცუმა რად არ ეო-
 70 ფის? თუ არ, ნაზარევი გამოაჩნდეს, განალამც გამარსვას:.

11.

ზეგარნი ამაღ არიან: და მანდატურთ-უხუცესისა კელისანი. სა-
 მუშაოსა ზედა მდგომელად მანდატურს მისცემს ბრძანებასა და დაწე-
 რინებს გამოსაჩვენებრსა. უჩვენებს, მუშად ვითა ესე ქვეყანა მოას-
 ხითო მანდატური და ერთი მეღვინეთ-უხუცესისაგან ჩენილი მეღვინე
 75 წავლენ, მუშაობენ, და ღვინის მკრეფელნიცა. ერთი მანდატური იქნე-
 ბის:.

57,1 გელათის'გნ. 58,9 არ'ნ. 59,6 სხლისა. 60,4 მრ'ობს.
 63,7 ყ'თ. რ'ა. 70,7 გამარს'ვს. 71,1-3 ზვ'რნი ამაღ აჩ'ნ. 78,7 ქ'ყანა.

1) დედანში აქ ქალაღდი მოჭრილია და ფრჩხილებში ასოებს აზ-
 რის მიხედვით ვუმატებთ.

12.

აშირეუბის!) უოველგან გზა აქვს საურავისა, სადა გინდ იუოს მეფე, სალაროს, საწოდს, საჭურჭლეს, უოველგან შივა და უოველგან იურვის, ამისგან კიდე რომე უკანშივი არ იუო[ს] მეფე. მისხურთ-
 30 უხუცესი და მისის [კე]ლისანი უფრო იურვიან, მაგრამ აშირეუბის დათხონგან არც მაგათგან კებების. და რა შეეკამზოს და გამოვიდეს, საურავი და ძღვნის შეწირვა უოველი მათია. სადამოს რეკამდის ზედ-
 მდგომელი აშირეუბის მანდატურივე მართებს. რაზომიცა მრავალი დაიკლას, ერთი შკარი, და თუ ერთი დაიკლას, ერთი შკარი ზრახისა
 მესტუმრისა კარას დღეს და ერთი კაბიწი ფქვილი და ერთი საკვავი.
 85 და რაზომიცა ქვეითი შეძღვნე შოვა და შვიგნობარი, იგი აჭმევს:.

13.

სიგელი ვისცა უბოძონ, ვისთხვცა დაუწერია, რა კეთილდღის და საწოდის შვიგნობარის ქრთაში გათავდეს, რომელსაც დაუწეროს მს-
 სუკან მან მისი აიღოს, მაშინდა მესტუმრეს მისცეს და რაჲ თავი მოკვეთონ საკვავსა (ცოცხალი მუჭიფის კელთ შიბარონ). ქრთაში
 90 სიგლისა მანდატურთ-უხუცესსა და აშირ-სანსლაროსა სწორი მართებს, მესტუმრეს უმცროსი და მერიგეს. რაც მას დაუფარდეს, მანდატურს მართებს და მისკდების, მისგან მართებს. მანდატური სამ[ას]ი სახლი არის აშიერ და იშიერ. ხოლო სამნი აზნაურნი არიან: იკუნკელისძე, შე-
 31 რაქისძე და ჭარანისძე. და სხვაჲ უგვლა გლეხია. განმკეთ-უხუცესისაგან მიდება ზემო დამიწერია. მეფამეთ-უხუცესისა კელისა არის: ნიგოზი, ზეთი, საწებელი, მუზაფარი, წველა, შეკირე, კმელი თევზი, ტეშალი, მუხუდო, უოველი შეკამბეჩე დიასახლისი, კარავი სამზარეულოსა და უერცხლო ტერტელი, სხილენძისა და შესისა:.
 95

79,1 იურვს. 81,3 მ'გაბუნ. 82,6 მთ'ია. 89,9 რ'ა. 90,2 სვ'ლესა. 90,3 ც'ცხლი. 93,7-8 სამი ს'ხელი. 94,7 არ'ნ. 95,5-6 სხ'ა უ'რ.

1) აშირეუბი: აშირეუბი.

- 100 აწ ვთქვამთ მსახურთ-უხუცესი. ვეზირია და მისის კელისა არის: სალარო, საწოლი, მესაწოლეთ-უხუცესი, მოღარეთ-უხუცესი, ფარეშთ-უხუცესი, ციცივთ-უხუცესი, მეხილეთ-უხუცესი საწოლისა და სალაროს მეფის შუამდგომლის ამთი[ა] საურავი და ზღვენი მსახურთ-უხუცესისა, მესაწოლეთ-უხუცესისა, მოღარეთ-უხუცესისა რა ითაყვანოს, 32
- 105 ბეჭედი მართებს, რომ უბოძოს მეფემან თვალედი. და ზედამდგომელი მესაწოლეთ-უხუცესსაც მართებს. ბეჭედი ესრეთ სხენნ: დიდი ბეჭედი სასიგლე საგასახსნიეთ რომ ბეჭედი არის მით დაბეჭდულა, და მისი თასი ოქროსა გვერდსა უთქს, და ტუირითა დაბეჭდული მოღარეთ-უხუცესსა კელთ აცვია, რა დაბეჭდვენ. მოღარეთ-უხუცესი
- 110 გახსნის, მეგოდრეს სალაროს მოღარე აიხვამს, და მოღარეთ-უხუცესი გახსნის თასსა, შიგან წყალს შიასხვამს. ჯორის ხალი უკვრეტელი ორნი აქ. უნდა რომ ქვე დახსნეს. და სალაროს მოღარეს დუკატი¹⁾ ორი, მეგოდრეს დუკატი ერთი, ეს მისცეს, ვისიღ სიგელი იყოს. და დაბეჭდვს მწაგნობარი, თან გამოიტანს და წამოვა. და შიგემა სიგლისა
- 115 სა ზემოთ დამაწერია:.

15.

- ცხოვარნი ეოველია და მატუნნი მსახურთ-უხუცესისა კელთავე არს. სიკისრტოსანი?) ჯორი ესრე მოკმაზული: კეხი კეკელურად მო- 33
კმაზული, მოჭედილი და ჯორის უელსსაბამი და ხანხალაკი ოქროთა შედებილი და სახურავი სავედისა ნაკერი, ღაცამი ერთობ მოთვა-
- 120 დული, დიდი მაფრამი, რომელსა შიგან იღვას ერთი მომცრო უკეთესი ორხოვა, ერთი ღიბი, ერთი სუნდუზი და ერთი სასთაული, ეს ერთს თხელს ღარის ბუღესა შიგან და ეკეთი მაფრამსა შიგან იღვას. და ერთი ტუაფი და ეკეთი ზედ გარდაფარონ. მით სახუ-

100,2 ვოქთ. 100,4 ვეზირია. 105,8 ზედამდგომელი. 119,4 ხვედისა. 121,9 სსთაული. 128,8 გარდაფარონ.

1) დედანში სწერია: დოკატი, აშაზედ განმეორებულია: დუკატი.

2) აშაზედ განმეორებულია: სიკისტოსანი.

რავითა ნაკერითა დახურონ და წითლის ბანბის ქარშიკით დააკრან. და შუდსი სხელი შესწოლვე არის და გლეხი რვა სხელია და სხვა უოველივე 125 აზნური. და შუდსივე შებოსანი ამა სიკისტრონსა ჯორისსა მისჯევენ, რა მეფე აიუროს. და საღაროსა წინათ იარების სიკისტრონი და ერთი უათარი სხვაჲ ჯორი სასაგებლვე ტურთაღვე მოკმაზული, მაგრამ 34 იგიცა საღაროს წინათ იარების, სიკისტრონს უკანით. ბარგის-უხუცესი წინ მიუძღვების, და სიკისტრონი და შესწოლენი წინ იარე 130 ბიან:.

16.

საღამოს მუღენე ფანჯას მომცროს მიიღებს შეინგარიანითა ჭურჭლითა ანუ ტაბაკითა, ზედა შეინგარსა დაჭურის და კელთა მანდილი აქვს ბაღდადუისა, და თუ მეფესა დამით მოეწურო[ს], ბ[რ]ძანოს, რომელიცა უნდა. რაც ღარჩეს, წინა-შწოლნი და კარის და- 135 რაჟა და საწოლის მეგრე წაიღებენ. დილას, რაჲ მეფე საწოლით გავიდეს, ფარეშთ-უხუცესსა კელის სოხნი, სანთელი, ფანარი, მამხლა. და რაჲ ტაბაკი აიღონ, სარმუზა აცვია, ანუ ჩაფლა მოგვსა ზედა. მას კელის ძირსა ჩაფლთ წახსნის, ანუ ფარეში გახსნის და შეუნახავს, და იგი ტახტსა ზედა გავა, ანუ აქვს ცოტა გარეჟით ნაძინობი, ანუ 140 თუ იგი არა იყოს, მანდილი გრძელი, და მეფეს გარდამოუკმაზავს წინა, და სხვათა სოხთა ფარეშნი გარდაჭკაზმენ. ცხვრის ტყავის ცოცხნი 35 აქვს ტარიანი და აგრევე. და აგრევე²) ხილობას ტახტი ოდესაც მოკმაზოს, მას შიგან იგი ახლავს, ვითაცა ასწავლიან, დაფენა, კარავი, ხარგავი¹), ჩადრი, ესე და ამისი კაზმა მას მართებს:.

145

17.

თუ ზურობას დამე შემოესწრას, სანთელი სსანთლითა და მისითა ნატიითა თავთავის საფარეშითა არის, და ფარეშთა-უხუცესი მიი-

134,3 ბაღდადუითა. 139,3 მაფლთ. 146,2 ჰურობ'ს.

1) ეს სიტყვა განმეორებულია აშ. აზვდ.

2) ეს ორი სიტყვა აქ შეცდომით უნდა იყოს განმეორებული.

- ღებს, წამოაუენებს და თათავის ადგილს ჩასდებს ვაზირთა წინა. და
 სუფურასა ზედა მამხლის ასანთები ალუა ქონითა ანუ სელითა იქნე-
 150 ბის. მეტყუაენი და მეჭურჭლენი მიიღებენ ქონსა. სსსამონეთაც
 იგინი მისცემენ და სამამხალედაცა. და ქონი თუ არ იუოს, სელის
 ზეთ[ს] ქალაქით აიღებდენ და მით იქმონენ სამამხალესა ალუასა. და
 მამხალა ექვსი თუ ათამდისცა უნდა ტარ-გ[რ]ქელი, თუთოს შემამხ-
 ღეს აქვს და კალათით ალუა ძირსა უდგს და ბოძალი შუმა აქვს და 36
 155 თუთოს ჩასდებს, ვითარცა დაიწვას. და რა გაიყარენ, ორი მამხალა
 ჭეოინდელს წაუძღვების ჭ თვეითო სამთა ვეზირთა, და სხვათა არავის.
 და იგინი ფარეშთ შუქამადთა და ღვინოს მისცემენ. სახილესა სათ-
 ხილე უნდა იღვას, გზანივითა შექნილნი თავნი¹⁾ განმგულებით, რომე
 პირსა მარწუხივით ერთგან შეურიდეს, ამოგუბილი, და გარე თავთა
 160 ზედა თუთო თვალი იუდეს, და განაღმცა ოქროსა. და უკან კერძი
 არის ტარი მგრეგალი და სახილესა ტაბაკსა ზედა დაღვას მეხილეთ-
 უხუცესმან ხისსა, არა თუ ვერცხლისსა. და რა მსახურთ-უხუცესმან
 მანდილი საყელე²⁾, მერმე იგი დაღვას და მეხილე ანუ მოღარე თხილსა
 მით ღეწდენ, ტაბაკსა დაჭურის, რომელსა ზედა იგი სათხილე იღვას.
 165 ციცხვთა ზედა კელი: აბანოსა თბობა, სახლის გვა, შუშას კოდა, ცე-
 ცხლის ნთება, წულის ზიადვა საღაროს, სავაზ[ი]როსა. და რა მეფე აბა-
 ნოს იუოს, ციცხვთა არის სახლისა საჭურჭლე. დიდი არის მეჭურ- 37
 ჭლეთ-უხუცესი, ათაბაგობის დაწეებაში მიოთხე ვეზირი არის.
 ძელნი, ქალაქნი, ვაჭარნი, სავაჭრო რაც შეთვისა[ა], სადაც წავა ანუ
 170 მოვა, და რაც საღაროს ოქროს ჭურჭელი, ანუ ვერცხლისა საკმარე-
 ბლად სანადაგოდ არ უნდა და შეკრული საღაროსა ძეს, სხვაჲ ღარი
 და ჭურჭელი ოქროსი და ვერცხლისა, ჩინური და ქამანური უსადვინო,
 უოველი საჭურჭლესა ძეს და დგას, საჭურჭლის ნადვალი, მუქიფი,
 მუშობი, ქალაქის ამირანი, მეჭურჭლენი ქალაქისანი ჭ თუთ ღარბაზს

149,8 წერიოთა. 150,2 მეტრეზნი. 152,6 იქმონ. 154,9 ბოძლი.
 155,3 ვა. 155,6 არა, 159,1 პირესა. 162,2 ხისსა. 166,6 სავაზროსა.
 166,8 არა. 169,2 ქლქნი. 169,6 მწესა. 170,9 საკმარეზლდ. 171,9 სხა.

1) ეს ორი სიტყვა განმეორებულთა დედანში:

2) აქ ეჭვს გარეშეა შესმენილი აკლია. შეიძლება იგულისხმებოდეს: „გაიგოს“ ან სხვა რაიმე ამის მსგავსი.

- აღმითა, ეს[ე] უოველინ მნათობნი, მოჭედილნი ვეცხლითა და სწილენ-
 ძიანი, უოველი რაჲ ასწეროს, წლის თავსა ერთი უნაგირი ზარ- 40
 205 დახნის შწიგნობრისა, ერთი აკმაზულობა აღუვსებად. ცხენი რაჲ ით-
 ხოვოს მეფემან, ზარდახნის მოღარე აღვირთ მისცემს, მისრ[ა]ტული
 ჰირსა აუსხამს, ერთს უურს გაუოფეს და მეორეს ადარა. მერმე ზარ-
 დახნის მეჯინებე აუსხამს, საყბუურს შეუსხამს, ზარდახნის მოღარე
 უნაგირს გარდასდგამს, საძუეთ აღარ ჩაუერის, იგივე ზარდახნის მეჯი-
 210 ნიბე შეჭკაზმავს და წაიუვანს, მისრატულთ¹⁾ უხუცესს მიუგებებს.
 შეჯდების, და მათრაკი ზარდახნის-უხუცესსა მისდგეს, და ორნივე უკა-
 ნით იარებიან. ზარდახნის-უხუცესი და ამერით / აჩუხჩი წინათ იარე-
 ბის, ჟუარის-მტურთველსა და მეფეს შუა. და სდაც მეფე მივა, ცხე-
 ნისკან ჩამოვა, აჩუხჩი²⁾ მანამდი ცხენით მივა და მერმე მობრუნდე-
 215 ბის და თავის აღაგს გარდაკდების. ჟუარი წინათ, მარჭათანი იმერით
 ეზომსა . . . . (აქ აკლია ერთი რვეული, ანუ ექვსი ფურცელი).

19.

- . . . და ბოლოს სათიკარი რკინისა არის, დაასობენ საღვინესა 41
 შიგან, საღვინის მოღარე მას ზედა დაჭკიდებს, და ფანჯისა მისადე-
 ბელი კელმანდილიცა მასვე ზედა ჭკიდავს, მანდილი უდარო, სამუქლე
 220 და საფუკე, და რა დამტვერიანდეს, გარეცხა უნდა, საფარემოს მიიღებს
 შეღვინე და ერთს მამრანას³⁾ ღვინოს მართომის, გარეცხენ და [სა]ღვი-
 ნესვე მიიღებენ:.

20.

- სამეინვარი ვერცხლისა უნდა ტაბაკი, ცუღ-წერაჭვი ჰატარა
 კვერისკან უმძიმესი, ტარის ბოლო მოჭედილი, ტარ მოკლე, მოჭე-
 225 ღილი მას ტაბაკსა ზედა ძეს. მეინვარს დასდებენ, ერთი ვერცხლის

203,3 წნი. 204,2 წრ. 221-222,1 ღვინესვე.

1) აშიაზე: მისრატული.

2) აშიაზელ: აჩუხჩი.

3) ღელანში: -მისრ პას-, მაგრამ სხვა შემთხვევაში გვხვდება: მამრანას.

კოეზი ზირ-დიდი, წინ დასდგომენ, მასვე ტაბაკს ზედა ძეს, წვერი
 გასტენს, კოეზით აიღებს, ჭიჭისა შიგან ჩასდებს, იგიცა საღვინის
 მოლარეს ვედრია. სხვაჲ საღვინე ჭურჭელი, სანადაგო, უმეჯლიშო
 საღვინეში დგას, და მეჯლიშისანი კიდეგან დგანან. და ბუჭელი მუჭურ-
 42 კლეთ¹⁾)-უხუცესისა, ახგარიში საანგარიშოთა გოდორთა შინა ძეს. ზი- 230
 რის მწდესა საღვინის ერთი მაშრაში ღვინო ოქროს მაშრაშითა, მეფე
 რომ სვამს, მისთანა, და ერთი მუჭიფისა. ზვართა ზემოთად დაჯწე-
 რია, მანდ ტურინცა ადგს ზედა, და სხვათ[ა] მეღვინეთ-უხუცესი და
 მუჭიფი იურეიან სამუშაოს. თუთო ჭური ღვინო ზვართაგან მეღვი-
 ნეთ-უხუცესისა და თუთო უმცროსი მუჭიფისა, და საღვინის მოლარე 235
 მეზურეთაგან აიღებენ ღვინოსა, ვითარი ზვარი იუოს, ანუ მეზურე.
 მეღვინენი საკრეფელისა და სოფელისაგან იშობებენ, და სადა მეფე
 დგას, და ღვინის უღუფა დაწერონ. მონადირეთ-უხუცესისა ზემოთ
 დაჯწეკრია. მონადირენი კახეთს და იმერეთს ეოფელგან არიან. ორას
 სამოცი სახლი არის. ტუის მღველ[ნი] კიდე არიან ესენი. გიორგობას 240
 კარზედ მოფლენ და თევდორობამდის კარზედ არიან. რაზომიც
 დაიქვიან, ერთისაგან კიდე, ეველასა შიგან[ი] მონადირეთ არის
 43 ძაღლთა სახარშოსა, ტუავი მათი. გაშეებისა ჟამსა სამ-სამი თეთრი
 მართებს, კორციელისა კვირიაკეს ექვსი ტუ[ა]ვი. თევდორობის
 მეორეს დღეს ძაღლი დასწერენ. და რომელიც მწიგნობარი დას- 245
 წერს, ოთხსა ანუ სამს ძაღლსა მეფისად გარდააუენებს. მერმე მწი-
 გნობარი გამოირჩევს ერთს ძაღლსა, ბერძელი უნდა თუ მწევარი. და
 თორმეტ-თორმეტა ძაღლი სამ-სამი მონადირე წავა სკვეპავად, და
 მონადირეთ გაუშვებენ. ორშობათს მეორეს დამშრას მონადირენი
 შეიქმენ, მეფეს წინაშე მიიღებენ, და ცოლსა მეფისისა და შუღთა, ვე- 250
 ზირთა და მოლარეთა ეველას მიართმენ. მეფე უბრძანებს ზურსა, ღვი-
 ნოსა და აურ-ბერწს. ეგრეთვე დედოფალიცა უბრძანებს. ვეზირნი და
 მოურავნი ეოფელნივე მისცემენ ზურსა, ღვინოსა და სკელავსა. საგან-

226,5 მწგ. 234,3 სამოშაოს. 214,3 კესა. 246,1 დასწერეს. 246,6 მწდ. 250,7 მწისსა.

1) წინეთ წერებულა: „მეღვინეთ“, შემდეგ ეს სიტყვა წაუშლიათ და ქვემოთ მიუწერიათ: „მეჭორჭლთ“.

255 მკვების მუქიფისა და სადგინის მუქიფისა და გამცემარსა იაფებენ ვო-
 260 ველსა. და იუ მისცემენ ჰურსა, ღვინოსა და სკვლავსა, ადარას აწვენიენ,
 მაგრამ იგინადა კარგად დანიზუნაან და დამძარსა ახოებ[უ]ლსა შარსა
 შეადებენ, ეგრე მტრგვალსა დაბმენ. ვისცა ავად მოუტეშა, ანუ ჰურად
 ავადია, აგინებენ და რაც უარესია. საწოლას მუკრე დიდსა დარბაზო-
 260 მწოლსადა მიუა სათვალავი და მენ სჭამენ. და ზოგთა ვიქითმე ასრე
 უწერა, ვითა ტრაპიზონელ[ნი] და შარვან-შანშე და სომეხთა მუფე რა
 მოვიღნენ, საჯდომი ერთი [არ] არის ოთხთავე. შამა არსენ იუაღთთელი,
 ეგეთი კაცი, მტყუნი როგორ ეგების? ამა შაირსა არა იგი იტყუს:
 „ვეინ (sic) ნაჭარმაგვეს მუფენი თორმეტნი ჰურად ჩაესხნეს“. მაშინ
 265 ორნი ოსთა მუფენი და კახთა მუფე და აფვანთა მუფე, წა[ნ]ართა მუფე,
 სამნი ტრაქელთა მუფენი და სომეხთ მუფე და ტრაპიზონელნი და
 შარვან-შაჰენნი, ესენი ჩაესხნეს ნაჭარმაგვეს და თორმეტნი¹⁾ დასხდეს, 45
 და ოთხნი რად ვერ დაეტყოდეს?

21.

ამ ოთხთაგან ერთი საჯდომი შარვანით დაუწერია მოძღვართ-
 270 მოძღვრისა და აფხაზეთის კათალიკოზისა ქვეშეთ და ჭეოინდეჯისა
 სემოთ ეს თუთ მართალია მუნ შათი, მაგრამ მე ვიცი პატრონისა
 ბრძანებად, რომე ოთხნივე დაისხმიან დიდროანითა სკამითა, მას ზედა
 ოქსინოებიითა და სასთაუღითა, წინა ტაბლებითა და ზედა ტაბაკითა.
 და რა ზედა სამი ჭამი მუფისა წინა დაუდგან, ექვსი ჭამი შათ წინა
 275 დადგან. აქათ დარბაზსაც სდგმიდენ მწვე განაღმბა თუთ ადგა:.

22.

მწვე ჩვენთაცა დარბაზით ათქს ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღ-
 ვარსა, კათალიკოზთა, ჭეოინდეჯისა და სამთა ვეზირთა: ათაბაგსა
 ამირ-სმასაღარსა და მინდატურთ-უხუცესსა:

254,8 აფგუნ. 255,1 უსა. 259,6 იოვლვენ. 262,8-9 არს'ნ უვ'ლე-
 ლი 263,2 ეცი. 266,2 ტოელთა. 267,1 შარვან შაღენნი. 271,9 ეცი
 273,5 გაბლებითა. 276,2 ჩ'ნთაცა. 277,1 მოძღვართა.

1) თუ ტრაპიზონიდან და შარაენიდან ორ-ორი მუფე ვიანაგარი-
 მეთ, მაშინ ცამეტნი გამოვთ, ამიტომ ან „შარვან-შაჰენნი“ ან „ტრაპიზო-
 ნელნი“ მხოლოდობით რიცხვში უნდა იყოს.

25.

305 მკურჭლეთ-უხუცესი საჭურჭლის ნაცვალმან აწვიოს, მისხურთ
 უხუცესი — მესაწოლეთ უხუცესმან. რა ეთაყვანოს, შეფეშან თითნი ნოსსა 48
 ზედან დასხნეს და იგი მეორედ კვლავ ეთაყვანოს. შეფეშან მეორედ
 თაყვანებისთვის სამთა გეზირთა უფრო, და ამ გეზირთა ორთა უმდაბლე
 კვლანი აღუპურას, და ესე ორნი გეზირნი სწორად, ვითა ის ზემონი
 310 სამნი სწორად, და ამილახორიცა ამ ორთა სწორად ნახოს შეფეშან:.

26.

რა სწორად ენისკობონი მოვიდენ იმიერით, იშხნელი, მარჯვე-
 რელი, ანხელი, მტბეგარი და გოლგოთელი, მათ რაჲ ეთაყვანენ, კვლანი
 შეფეშან ნოსთა ზედა დასხნეს, იშხნელისათვის უფრო მდაბლად და
 ორი ანუ სამი ბიჭი წამოიაროს და მოესაღმოს, და ამ სხუათათვის
 315 სწორად ნუ დაიძვრის:.

27.

ამიერი ბედიელი მოსაფლავეა და ქუთათელი მოსაფლავეც არის.
 დიდი გიორგი, რომელმან ბასილი ბერძენთა შეფე გააქცია, მისსა
 საუდარსა შიგან არის. შეფენი დალოცვიან, და ოდეს ჰარველ ვახტანგ 49
 დალოცეს და მერმე კოსტანტინე, დაისარჩენეს აფხაზეთის კათალი-
 320 კობი და ქუთათელი იოვანე. ქუთათელმან ასე თქვა: „თუ აწ ორჯულ-
 საშეკერ ჩემს საუდარსა შიგან ორნი შეფენი დალოცვილან, და არ შე-
 მართლები, გურგანი ანუ სკინტრა ჩემს საუდარსა შიგან არ დასდვა“.
 და მერმე ვეზირთ და ერთობაღთ ღაშქართა თქვეს თუ, „ქუთათელი
 უმაროღვა“. და სკინტრა ქუთათელს გაუჩინეს, და მოანება აფხაზეთის
 325 კათაღვაკობა, და ქუთათისს ღმრთის მშობლის წინ სამსკვლი მო-
 ჭედეს, და მით ერთობ საბატო არის და იშხნელის სწორი ჰარტივი
 მართებს:.

809,2 აღუპურან. 314,10 სხაათოს. 317,2 გ.ი. 317,3 რ.6.

317,5 ზერეობა. 320,4 ი.ე. 320,7 თ.ქა. 321,2 ჩ.მს. 321,7-8 დარ.

323,6 თ.ს. 326,8 შიო.

ერისთავნი და კელის მქონებულნი დიდისა თამარ მეფისა:
 რომელიცა განაჩინა და ერთნებითა შჯესავე სამეფოსა დიდებულთა
 335 ბ[რ]ძანსა და მტკიცებულ ჭეოინდელად, შწიგნობართ-უხუცესად და ვეზი- 52
 რად გაზრდილივე მამისა მათისა მეფეთ მეფის ანტონე გლონისთა-
 ვასძე, კაცი ბრძენი და გონიერი, პატრონთათჳს სჯანი, ერთგული და
 შემტნებელი სურავთა. და განაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის შკარტყე-
 ლი, კაცი გვარინი და აღზრდილი ღამჭრობასა შინა, და უბოძა ღორე
 360 სათავადო და საშთავრო სომხითსა შინა. და განაჩინა და უბოძა ქია-
 ბერს მანდატურთ-უხუცესობა და უბოძა არგანი ოქროსა კელთა
 მისთა და შთაბეჭეს საფრამანგი ტანსა მათსა და დასვეს სელებითა
 ოქრომჭედითა რომელიმე მარჯვენით მისა და რომელიმე მარცხე-
 365 კაცსა კახაბერსა ვარდანიძესა, და მსახურთ-უხუცესობა ვარდან და-
 დიანსა, და ჩუხჩარესობაჲ მარუშიანსა, ძეს ჩახურეხისასა. და უბოძა
 ამილახორობა გამრეკელსა თორულს . . . . . (აქ აკლია ერთი რვეუ-
 ლი, ანუ ექვსი ფურცელი).

31.

. . . აქვს, კვლავა ზედა იბრუნებს, ქვე ვერ დაიბიჯებს. ზირის 53
 მწედ სჭურჭლის ნაცვალა, მეღვინეთ-უხუცესა. ზარდახნის შწიგნო-
 370 ბარი საწოლის შწიგნობრის გვერდით დგას. ეგრეთ საწურელი აქვს
 დღასა საგან[ნ]მკებოსა მუქიფისა და საღვინის მუქიფისა. ესე ყოველნი
 ზირის-ზირ დგანან. სხვანი შწიგნობარნი ოცდა ოთხნი საწურლებით
 ჭეოინდელის შკარს. შერიგე და მანდატურნი ამირეჯისისა და შესტუმ-
 375 უხუცესი შკარსა უთქს და შკარსა საგდებელი აცვია და შერემენი უკან
 უდგანან. ზარდახნის უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი შკარსა დგანან:

32.

აწ ესე შიძლკართ-მოძღვარი, კათალიკოზნი და ჭეოინდელი,
 საბაბი, ამირ-სპასალარი ქვე დგანან თავის ადგილსა, ეგრეთვე მესურ-

380
 54 უხუცესი, მისხურთ-უხუცესი, ამილახორი, ეგრეთვე შეაბრუნეთ
 უხუცესი, ამირ-ჩქარი. ამას ზედა ეპისკოპოზნი ქართლისა კათალიკო-
 ზისავე, გელათელი, ძმანი გარესჴელნი და თორმეტნი უდაბნოთანი,
 ვითარცა მართებს, ქვემო სწერია, ესენი მარცხენის მკარს სუფრასა:.

33.

აწ მეფე უბრძანებს მანდატურთ-უხუცესსა, იგი არგანსა დააკლებს
 და ამირეჯიბი არგანს აიღებს. მანდატურთ-უხუცესი ტახტ[ი]ს წინ მიდ-
 გებას: „ზური მოილეო“. მანდატურთ-უხუცესი შობრუნდებას, არგან[ს] 385
 გამოუღებს და ჰურ[ი]ს წინაობას იურეებს. და რაჲ ამირეჯიბი და
 განმკეთ-უხუცესი კავიდნენ, კათალიკოზნი, მოძღვართ-მოძღვარნი,
 ჴეოინდელი, ათაბაგი, ამირ-სმასალარი და, ვინც ქვე სხედან, უო-
 გელნი ზე ადგებიან. ზატარა ხანი გამოვიდეს, მეფე აწვევს კათალი-
 კოზთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჴეოინდელსა, ათაბაგსა და, ვისცა არ 390
 უბრძანებს, ვერაფერს დაჴდებას, ვირემდი სეფეს ტაბაკს არ დასდგომენ.
 ტაბაკს მანდატურთ-უხუცესი და ამირეჯიბი დასდგომენ. შაჴამადსა განმ-
 კეთ-უხუცესი მიიღებს კოზმანჩითა. უნდა თქრთს ტაბაგი შუაზედ
 55 ურთუმელი იუოს. ზედ შექნილი თაგი თვალ-მარგალიტიანი, შიგ მა-
 რილი იუოს. ზედ ერთი კოფუა ბროლისა, ტარი მოჴვდილი, ხალასის 295
 თვალი ზედ იუოს და ერთი ატლასის ჩილანი ზედ ისხდენ. მოღარეთ-
 უხუცესი ადგებას, მიიღებს მისხურთ-უხუცესი, და იგი მიიღებს. აწ
 მანდატურთ-უხუცესი მივა და თ[ა]ვის ადგილს ქვე დაჴდებას. ამი-
 რეჯიბი კათალიკოზთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჴეოინდელსა, ამათ
 წინ ტახლადს დასდგომენ, და ზედ ტაბაკს იგი დაუდგამს. ეს ოთხნივე 400
 ადგებიან და თავმოდრეკით კელთა ტაბ[ა]კზე დასხმენ, ამირეჯიბს
 ეთაყვანებიან. ათაბაგსა, ამირ-სმასალარსა და მანდატურთ-უხუცესსა
 ტაბაკს ეკობი დაუდგამს ადგებიან¹). განმკეთ-უხუცესი მონაზონთ ოთხ-
 თავე სამ-სამის ჴამით, ეგრეთვე სამთა ვეზირთა ითვალავს, და მერმე
 ამირეჯიბი და განმკეთ-უხუცესი დასხდებან, და მუქიაფი ითვალავს 405
 56 სხვათა ვეზირთა ოროლათა ჴამითა, ჰარის მწესს, რაჲ მეორეს ჴიჭას

Handwritten notes: 107, 26, 704, K

382,1 გ. 388,8 ამილხასალარი. 393,8 გ. 397,1 უხოცესი, 406,6 მწედ.

1) აქ აღბათ გამოტოვებულია ფრაზა: „და ედღის ეთაყვანებიან“.

გამოუღებს შეფე, ანუ შესამეს, სათვლავსა მიატანიებს, და დაჭდებს
 ამირეჭიბს და განმკეთ-უხუცეს[ს] თანა. და სამნივე ერთად დასხდებიან.
 საწოლის მწიგნობარი მსახურთ-უხუცესი[ს] გვერდით ზის. და რაჲ
 410 სუფრა დაუფინონ, კელისუფაღნა ესე, რომე ზემოთ დამიწერია, ვინც
 სხედან შეახურეთ-უხუცესსა ჰირდაჰირ, ზარდასნის მწიგნობარი და მას
 ქვემოთ მწიგნობარნი, დასხდებიან ჰირისჰირ. და იქით სხვანი კელის-
 უფაღნი და კელასანა. [სა]სხლის დიდებულნი ჩასხდებიან, სუფრის
 ბოლოს შერემეთ უხუცესი და ფარეშთ-უხუცესი სხედან, და მათ ქვემოთ
 415 შეჯინებენი. მაგრამ სუფრაზედ ჭაშნაგირი ზედ[კ]ს ოქსინოსა ზედა
 ტაჟეს, და იგი წინამდგომა ტახტსა ზედა დგანან. ჭაშნაგირს კე-
 ლის მანდილით ცოტა ჩამსა აჭეს. რაჲ საჭამადი წამოაუქონ, ჩამით
 ამოიდებს და კელსა ზედა დაისხამს და შეხურეტს და ეგრეთვე დვი-
 ნოს... (აქ ორი ფურცელი აკლია).

34.

420 ... ჰირმშობებაჲ მან მიიღო. და ოღეს აკურთხეს, არ ძაგად აკურ- 57
 თხეინეს, არ მოედის კათალიკოსსა, რომე არაფი[ქი] ქვეშეთ შექმთ-
 დესო. ვარქვე, და ადილნეს ორნივე კათალიკოსნი: „არა მე მმარ-
 თებსო, არა მეო“:.

35.

აწე ვიწყოთ შეკმაზვა შეფისა და ვოქვათ ვეზირობისა რაჲ შეფე
 425 შეკმაზოდეს, ტაშტი მსახურთ-უხუცესმან დაიჭიროს, ჰირის მანდილი
 შესწოლეთ-უხუცესმა, წვალი მოღარეთ-უხუცესმან დაუსხას, ტანისსა-
 მოსი მსახურთ-უხუცესმან ჩააცვას, დიდი შესწოლეთ-უხუცესმან
 შეუერას. შეკლთ დაურით ქუდი მოღარეთ-უხუცესმან მიიღოს.

36.

და თუ ვეზირობა იუოს, მათ მოახსენონ ჭეოინდელსა¹⁾
 430 და ათაბაგსა, ამირ-სასასლარსა, მეჭურჭლეთ-უხუცეს[ს]ა, მსახურთ-

421, 6 არჯ.

1 ამ სიტყვით დედანში იწყება ახალი მუხლი, მაგრამ ჩვენ წინა მუხლიდან მიუმატეთ ექვსი სიტყვა, ვინაიდან აზრით ეს სიტყვები ამ მუხლს ეკუთვნის.

უხუცეს[ს]ა და ამილახორსა. დაჟინოს ორსოვა ფარქმთ-უხუ-
 ცესმა მომცრო და ზედ სასთაული დაღვას. დაჟღეს შეფე მას
 58 ზედა. მოიღონ სუფურის ნოხი და მომრგვალებით დაფინონ ზირის-
 ზირ. თავსა სუფურის ნოხისასა სელნი დაღვან. მსახურ[თ]-უხუცესმან
 „ბ[ა]რქანეთ“ თქვას. ჟაღაბი გააუროს, ჭეოინდელი ნოსთაგე ზირს 435
 მიბრუნდეს, ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა მოახსენონ, მობრუნდენ,
 ეგრეთვე მეჭურჭლეთ-უხუცესა. ჭეოინდელი მამა არს შეფისა, ათაბაგი
 ახ[ა]ლთა. ჭეოინდელისა მწიგნობრობა შემოსრულა, არ[ს] მწიგნობართ-
 უხუცესობა ჭეოინდელისა, გასულა ათაბაგი დიდი და საბატო და
 ძრად ოღესმე იქმნების. ჭეოინდელს ქვემოთ ნოსთა ზედა ათაბაგი 440
 და ამირ-სპასალარი დასდენ. ამირ-სპასალარი საბატო ვეზირი არის
 და თავადი ლაშქართა და უმისოდ ქვეყანა არ გაიციმის, არცა ვინ სმა-
 მულად შეიწვალების, და ჰატივი მისი და მანდატურთ-უხუცესისა
 სწორი არის, და ესეც იქმნების, რომე ორივე ერთსა ქონდეს. და
 უფრო შინშეთ სახლისა არის. ესევე ორივე კელი ერთსა აქვს, და თუ 445
 59 ორთა. მეჭურჭლეთა-უხუცესი ძველი ვეზირი არის საბატო. და ვინ
 ამა[ს] იტუვს: მსახურთ-უხუცესი მანაგელი რუსუდან შეფეს შეუყვა-
 ნია სავაზიროსა და ვანნაძე შეუყვანია:.

37.

აწე მსახურთ უხუცესი მეჭურჭლეთ-უხუცესისა გვერდით ზის ვე-
 ზირობასა ზედან. ამილახორსა მათ უკანით ვითა ზესკამი უთქს და ვე- 450
 ზირობა ესმის, და იგი არას იტუვს, რასაც არა ჰკითხვენ. და რამე [ჰ]კით-
 ხონ, მაშინდა მასუსს იტუვის:.

38.

საწოლის მწიგნობარი ჭეოინდელისაკენ დგას კედლის ძირსა,
 საწერელი აქვს თავისი, ამირეჯობი შუაზედ, ამილახორი ცალკე დგას
 და კელთა არგანა აქვს. შესაწოლეთ-უხუცესი საღაროს კარის გამო- 455
 სავადსა დგას გარეთ, შეფის ზურგით მოღარეთ-უხუცესი საღაროს
 კართა შიგან დგას გამოსავადსა. და მერმე ვინც უნდა[თ] შეაბჟრეთ-უხუ-
 ცეს[ს]ა, განმგეთ-უხუცესსა, საჭურჭლის ჩადგადსა, მესტუმრესა,

ზარდახნის მწიგნობარს, და ვინცა კელისუფაღნი სამოციქულოდ
 460 უნდათ, შეასხმენ და კაცზაენიან. კერეთუე მწიგნობარს ჭეონიღელი
 გარდასტუმს და ასწერენ და იურვიან, რაც სსაურეო იუოს. საწოდის
 შეკრე კარს გარეთ არის, ზურგი შემოუქტევი კარით, ან გამოუხ.
 შავს, კელთა არგ[ა]ნი აქვს, ქვე ზის, და ვისცა უბრძანებენ, შემთი-
 ევანს. შერიკე შორსა დგას, და მანდატურნი გარეშემო შორს დგანან.
 465 და ვისცა არ უბრძანებენ, არვის მიიუვანენ სიახლოეს:.

39.

აწ შირველ ხოლო დმრთის კამს ჰატივი: ვინათგან იუკვე არა
 თუ მანაღაშენოს სსხლი, ცუდად შვრებიან მაშენებელი მანსი¹⁾. სს-
 წოდისა დმრთისმშობელი თუთ საწოდისა სვენებია და მის წინაშე
 მისთა შეედრებულთაგან ენთების სანიადაგო სანთელი და კანდელი.
 470 მტველი მისი მესაწოდე არის, იგივე, რომელი წინამწოლი არის შე-
 თისა. ძელი ცხოვრებისა ველსა კარვით დგას, და კარავი განაღამცა
 სევე იუო. კელესია კარვისა და სხვანი ხატნი ჰა... (შემდეგ აკლია).

462,9 გამოუხმვს. 464,3 შსა. 466,2-5 პირლ ხ'ღ'ის კმის. 471,5
 კ'რით. 472,6. სხა'ნი.

1) ფსალმუნნი 126,1.

საკუთარ სახელთა, კელისუფაღთა და ზოგიერთ სიტყვათა ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი

აზნაური — 94, 126.

ათაბაგი „მამა-ბეგი“ (თათრულად),
ქყონდილის შემდეგ პირველი ვე-
ზირი მეფისა (1212 წლიდან დაწყე-
ბული) 277, 378, 388, 390, 402,
430, 436, 437, 439, 440.

აღარდენი—ბროწეულის ქერქი (ჩუბი-
ნაშვილი) 344.

აღვანთა მეფე—265.

აღრს ჭალა, აღი — სოფელია ქართლში,
აღი სოფელია კიდევ სამცხეში 284.

აღის ეკლესია—285.

აღამი აღამი, პატარა დროშა 202 203.

სეფე აღამი—სამეფო აღამი 203.

აღყა—პატროქი 149.

არავი[ქი]—მღვდელმთავრის შესამო-
სი (საბა) 421.

არგანი—საბჯენელი ჯოხი 336, 361,
383, 384, 385, 455, 463.

ამიერ—316.

ამილახორი—შტალმეისტერი, ამირ-სპა
სალარის თანაშემწე 28, 34, 41, 182
—183, 193, 310, 379, 431, 450, 454

ამირა—ქალაქის ამირა 174.

ამირ-ჩქარი — შიკრიკთ-უბუცესი 191,
380.

ამირ-სპახალარი — მხედართ მთავარი,
თავადი ლაშქართა 41, 91, 177, 181,
183, 189, 278, 334, 378, 388,
402, 430, 436, 441.

ამირ-ეჯიოი—ეჯიბების უფროსი, თა-
ვი 43, 77, 80, 83, 289, 290, 373,
384, 386, 392, 398—399, 401, 405
408, 454.

ანტონე გლონისთავისძე—ქყონდიდე-
ლი, მწიგნობართ-უბუცესი და პირ-
ველი ვეზირი თავარ მეფისა 356—
357.

ანჩელი ანჩის მღვდელმთავარი 312.

ანსენ იყალთოელი—იყალთოს ეპის-
კოპოსი დავით აღმაშენებლის დროს
262.

აფხაზეთის კათალიკოზი—270.

აღვსება—აღდგომა 37, 41, 205.

აღთვალვა—თვალის გადავლება, და-
თვლა 10—11.

აჩუხჩი—სამეჯინიბოს მოხელეა 191,
212, 214.

ბარგას უბუცესი—ბარგის გამგე 129

—130

ბახილი ბერძენთა მეფე—317.

ბაღდადუი—ბაღდადური 134

ბედელი — ბედის მღვდელმთავარი 316.

ბეჭედი—106.

ბეჭედი სახიგლე—სიგილზედ დასაკი-

ბეჭედი ბეჭედი ტყვისა 107.
ბეჭედი საგახსნითე—107.
ბეჭედი თვალედი თვლიანი ბეჭედი 105
ბოძალი შეშა—ორკაპი ჯოხი 154.

ბ

განმგეთ-უხუცესი— 48, 95, 387, 392 —393, 403, 405, 408, 458.

გამოსაჩვენერი—ლია ქალალი გან-კარგულეებისა 73.

გამრეკელი თორელ — ამილახორი თა-მარ მეფისა 367.

განლამცა—დიად ც 20, 70, 160, 275

განცხადება—ნათლის-ღება 18.

გარეჯა—დავით-გარეჯის უდაბნო 140

გარეჯული ძღვენი—339.

გარიგება—განწესება, წესრიგი 1.

გელათი—57.

გელათელნი—381.

გელათური ძღვენი 336.

გიორგი მეფე—გიორგი III, თამარის მამა (1156—1184), 33. გიორგი I (1014—1027) 317.

დ

დაბარჩამი—(ცული (?)) 201

დადიანი—დადიანი, სამეგრელოს თავა-დი, სამეგრელოს ერისთავი 333.

დალოცვა—კურთხევა მეფისა 318.

დაჩხაზი—მეფის სასახლე 275, 330, 346, 352.

დარბაზობ —მღება ვისიმე მეფის მი-ერ, აუდიენცია 25, 28, 188. და-

ბაზობა დიდის წესითა და უმცრო-სითა—26.

დარბაზიელი—მეფის კარის კაცი 283.

დარაჯა—135—136.

დროშა დიდი—20, 23, 24, 374.

დუკატი—ფული ბიზანტიის მეფის კო-სტანტინე დუკისა 112, 113.

ე

ეპისკოპოზნი—311, 328, 380.

ერისთავი—332, 355, 348.

ერისთავი წავშეთისა—331.

ეჯიბი—60, 403.

ვ

ვარდან დადიანი—365—366.

ვარდანისძე კახაბერი—365.

ვანაძე—მანაველი, მსახურთ-უხუცესი როსლდან მეფის დროს 448

ვახტანგ მეფე—318.

ვეზირ—100, 148, 156, 277, 300, 308, 309.

ვეზირობ —ვეზირთა ბქობა სახელ-მწიფო საქმეებზედ მეფის თავმჯდო-მარეობით 424, 449—450.

ზ

ზარდახნის უბუცესი—193—194, 211, 212, 376,
 ზარდახნის მწიგნობარი—39—40, 65, 195, 204—205, 369—370, 411, 459.
 ზარდახნის მოღარე—206, 209—210
 ზარდახნის მეჯინიზე—208.

ზედა - მდგომელი — თავზე მდგომი
 „ადიუტანტი“,—60, 62—63, 82—83
 105—106, 175.
 ზანზალაკი—პატარა ზარი 118
 ზვარი—71, 232, 234, 236.

თ

თამარ მეფე—33, 353.
 თუთუბო—179—380, 343.

თეთრი—ვერცხლის ფული 243, 352.
 თორმეტი უღაზნო—381.

ი

იმიერი—311.
 ინახარიძე—საწოლის მწიგნობარი 286
 —287.
 იკუნკელისძე მანდატური, აზნაური 94.

იმერეთი—239.
 იოვანე ქუთათელი—320.
 იშნელი—იშნის მთავარ-ეპისკოპოსი
 311, 313, 326.

კ

კაბიწი—საწყაფე ხორბლისა. სამი კო-
 დი, გინა საჰი გრივი ვ-ეთნიმე ათს
 კოდს ერთ გრივათ იტყვიან (საბა)
 —85
 კათალიკოზი—277, 285, 288, 297
 297—298.
 კათალიკოზი აფხაზეთისა—319—320,
 324—325.
 კათალიკოზნი—277, 281, 285, 377,
 380—381,, 387, 389—390 399 421,
 422.
 კანდელი—469.

კანჯრის კუდი—201.
 კარი—მეფის სასახლე 1.
 კახაბერ გარდახისძე — მეჭურჭლეთ-
 უბუცესი თამარ მეფისა 365.
 კახეთი—239.
 კახთა მეფე—265.
 კეოტა—ჩხირი, რომელზედაც ლეღვია
 დაცმული 342.
 კერძი—მხარე. იმის კერძ, შორს—იმის
 მხარეს, მოშორებით 9.
 კოშმანჩქი—დიდი ჩქიფი 393
 კოსტანტინე (მეფე) 319.

ლ

ლაშპარი—256.
 ლაშპრას შექმნა—249.

ლორე სათავადო—360.

- მანაველი**—ვანაძე, მსახურთ-უხუცესი რუსულან მეფის დროს 447.
მანდატური—72, 74, 75, 83, 92, 93, 233, 336, 373, 464.
მანდატურთ-უხუცესი—მანდატურების უფროსი 42—43, 71, 91, 177—178, 278, 383, 394, 385, 392, 398, 402, 443.
მანდილი—134, 141.
მანდილი უღარო—219.
მანჯუყეები—200.
მარუშიანი, ძე ჩახჩულებისა—ჩუხჩარე-ხი თამარ მეფისა 366.
მარქაფა—215.
მახტაკი—179.
მაურაში—120.
მაშხალა—137, 149, 155.
მაშრაა, ზიშრაპა - 221, 231.
მაწვერელი — აწყურის ეპისკოპოსი 311—312.
მრგვალი, მრგვალის დაბმა—257—
მეაბჯრე აბჯრის მნე 31, 184.
მეაბჯრეთ-უხუცესი—მეაბჯრეთ უფროსი 42, 183—184, 190, 193, 379—380, 411, 457—458.
მეგოდრე—გოდორის, სკიერის ანუ ზანდუკის მნე 110, 113.
მეზერე—236.
მეკამხერე დიასახლისი—ფურ-კამბერის მწველავი დიასახლისი 98.
მეკირე—97.
მემაშხალე—153—154.
მენობათე—ნობათზე, დაფზედ დამკერელი 20, 23.
მერიგე—წესრიგის მიმცემი 43—44, 92, 373, 464.
მერემე—რემას მნე 375.
მერემეთ-უხუცესი—მერემეთა უფროსი 191, 374—375, 414.
მესარტყლე—სარტყელთა მნე 184.
მესაწოლე—მეფის საწოლის გამგე 125, 130, 470.
მესაწოლეთ-უხუცესი — მესაწოლეთ უფროსი 42, 45, 101, 104, 106, 306, 426, 427, 455.
მესტუმრე—სტუმრის მიმღები მოხელე 43, 85, 89, 92, 373—374, 458
მეტყავე—150.
მელვინე—74, 132, 237.
მელვინეთ-უხუცესი—მელვინეების უფროსი 47, 74, 234—235, 369.
მელღვინე—ძღვნის მიმართმევი, ძღვნის მიმტანი 86.
მეპურტყე—საკურკლის, ხაზინის გამგე 60, 63, 66, 150, 176, მეპურტყლენი ქალაქისანი 174, დარბაზს მყოფნი მეპურტყლენი 175,
მეპურტყლეთ უხუცესი—მეპურტყლეთა უფროსი 44, 167—168, 229—230, 305, 378—379, 430, 437, 446, 449.
მეხელადე—10.
მეხელადეთ-უხუცესი — მეხელადეთ უფროსი 10.
მეხილე—163
მეხილეთ-უხუცესი—მეხილეთ უფროსი, სახილეს გამგე 102, 161—162, 163.
მეჯამე—49.
მეჯამეთ-უხუცესი—მეჯამეთ უფროსი 49, 96.
მეჯინიბე—208, 209—210, 415. ზარდახნის მეჯინიბე—209—210.
მეჯლიში—დიდი პურობა, ლხინი; მე-

- ჯლიშისანი 229, უმეკლიშო 228.
- მიმძღვრებელი**—დაჩაგრული ძალადობით, უკანონოდ 51.
- მიხჯევენ**—მისდევენ, მიჰყვებიან, 126—127.
- მისრატული**—სამეჯინბოს მოხელეა 206.
- მისრატულთ-უხუცები**—მისრატულების უფროსი 210.
- მიზრაპა**—(იხ. მაზრაპა).
- მიხმევა**—მიღება 14.
- მკერვალთ-უხუცები**—მკერვალთა უფროსი 9.
- მოგვი**—მესტი, წულა, ჩუსტი 138.
- მოღარე**—სალაროს მოხელე, გამგე 47, 163, 251.
- მოღარეთ-უხუცები**—მოღარეთ უფროსი 1, 46, 101, 104, 109, 110, 396—397, 426, 428, 456.
- მონადირე**—11—12, 239, 242, 248, 249.
- მონადირეთ-უხუცები**—მონადირეთ-უფროსი 4, 25, 238.
- მოსაფლავე**—მეფის საფლავის მცველი, მეფის დამმარხველი 316.
- მოყვეთაუხული**—უნდა იყოს მოყვინდიშული, ესე იგი ყვინდიზის ბეწვით მოვლებული 3 (იხ. ყვინდიზი).
- მოძღვართ-მოძღვარი**—მასწავლებელთა მასწავლებელი, მეცნიერთა მეცნიერი 269—270, 276, 279, 280, 281, 292—293, 377, 387, 390, 399.
- მტბევაძი**—ტბეთის ეპისკოპოსი და შავშეთის ერასთავი 312, 329.
- მყინვარიანი**—132.
- მყინვარი**—133.
- მხახურთ-უხუცები**—მხახურების უფროსი. 1, 2, 45, 79—80, 100, 103—104, 116, 162, 177. 305—306, 376, 379, 397, 409, 425, 427, 431 434, 449.
- მცველი**—470.
- მეზაფარი**—მწინილი 97.
- მუქაფი** (იხ. მუქიფი).
- მუქიფი**,—ძღვენთ მნე, ძღვენთ გამგე. მეჩვიდმეტე საუკუნიდან—ფეშქაშინესი 45, 173, 232, 234. 235, 405.
- მუშრიბი**—ქალაქთა ბაჟის და სავაჭრო გადასახადთა ამკრეფი და შემნახავი 174, 178, 180.
- მუხუღო**—98
- მწღე, მწე**—მოსამხახურე, მიწოდებელი პურისა, საჭამადისა 275, 276.
- მწიგნ ბატი**—წიგნის მცოდნე, მეცნიერი 24, 38, 86, 114, 195, 245, 246, 372, 412, 460.
- მწიგნობართ-უხუცეს**—მწიგნობართა უფროსი 335

6

ნაევი—343.

ნატი—147.

ნატაკი—პატარა ნატი 294.

ნაჭარმაგვევი—ადგილის სახელია სოფ. კარალეთთან, გორის მახლობლად,

264, 267 (იხ. საჭარმაგეო სეფისკვეერი).

ნებნი—ხელის გული 302.

ნობათი—დაფი, დავლი, ბარაბანი 23.

მ

ორხრვა — ხალიჩა, ხაეოიანი საფენი
 (საბა) 121, 431.
ოსთა მეფენი — 265.

ოქსინო — ოქრო ქსოვილი ხვედი, გი-
 ნა მისი ფარდაგი (საბა) 415.

პ

პატრონი — ბატონი, უფალი, მეფე 288
 — 284, 287.

პირის მანდილი — პირსახოცი 425.

პირის მელვინე — ლვინის მიმწოდებელი
 მეფისა 47.

პირის მწდე — სასმელ-საქმელის მიმრ-

თმევი მეფისადმი 231.

პიჩმარხვა — დასაწყისი დიდ-მარხვისა
 346.

პურობა — პურის ქამა, ნადიში 146,
 340.

რ

რუსუდან მეფე — თამარ მეფის ასუ-
 ლი 447.

ს

სააჯო კარი — სასამართლო სახლი 50.

საგანმგეო — საგანმგებო, გამგეობისა-
 თვის დანიშნული სახლი 335.

საგანმგეოს უხუცესი — საგამგეოს უფ-
 როსი გამგეთ-უხუცესის ხელქვეითი
 48—49.

საგანმგეოს მუქიფი — საგამგეოს ძღვნის
 მნე 48, 254, 371.

საგახსნითე ბეჭედი — 107.

საგდებელი — საბელი შორით შესატ-
 ყორცი რემათა შესაპურობელად (სა-
 ბა) 375.

სავაზირო — სახელმწიფო სათათბირო
 სახლი, სადაც ვაზიროთა ბეჭობა ხდე-
 ბოდა 166, 448.

სათვალავი — 407.

სათხილე — თხილის სატეხი იარაღი

157—158, 164.

სათიკარი — კრმლის ბუნეკი (საბას გან-
 მარტებით), მაგრამ აქ რკინის ჯოხს
 უნდა ნიშნავდეს 217.

სალარო — ხაზინა, სადაც ლარი, განძი
 ინახებოდა 1, 78, 101, 103—104,
 112, 127, 166, 170, 171, 456.

სალაროს მთლარე — სალაროს გამგე
 110, 112.

სალამასური, ანუ სალმასური — სალმა-
 სი ქალაქია სპარსეთისა განთქმული
 აზჯრის კეთებით, 16 კილომეტრის
 სიშორით ჩრდილო-დასავლეთ მხრით
 ურმიის ტბისა, გზაზედ თავრიზიდან
 აზრუმისაკენ (იხ. რუკა წიგნისა:
 Бартольдъ. Историко географиче-
 ский обзоръ Ирана. СПб. 1903).
 ეხლა ქალაქს დილმანს უწოდებენ.

ხოლო ხეობას სალმასი ჰქვია (ლარუსისი ლექსიკონი). გიორგი მეფეს, თამარის მამას, სალმასური ვერცხლის ჯაჭვი სეფეთათვის (ეხლანდელის ტერმინოლოგიით კამერპერების ანუ კამერ-იუნკრებისათვის) შემოუღია, მაგრამ სალმასური ჯაჭვი მეფეთა ძვირფასი სამოსელის ანუ აბჯარის ნაწილიც ყოფილა: ქართლის ცხოვრებაში, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორ გაიყვეს სამეფო განძეულობა ორმა დავითმა, დავით რუსუდანის ძემ და დავით ლაშას ძემ, სხვათა შორის სწერია: „ხოლო ჯაჭვი იგი სახელდებული სალმასური და თვალი იგი პატივეცემული გვრდემლი და მარგალიტი იგი დიდი, რომლისა სწორი არავის სადა უხილავს, ესე სამივე რუსუდანის ძესა დავითს მიხუდა“ (ქარ. ცხ. მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 677). თუ სალმასური სამეფო ჯაჭვი ისეთ მარგალიტის თვალით არის მოხსენებული, რომლის მსგავსი არავის უხილავს, ეტყობა დიდ განძად ყოფილა მიჩნეული 34.

სამამულოდ—მამულის მიცემა, ქვეშევრდომად მიღება 442—443.

სამაჩაქულო—98.

სამოციქულო—459.

სამუქლე—მანდილი სამუქლე—ტექსტის მიხედვით უნდა ნიშნავდეს ფიფურის ან ფაიანსის ქურკლის საწმენდს მანდილს, ვინაიდან იყო კიდევ საფუეე მანდილი, ესე იგი ხის ქურკლის საწმენდი 219.

სამკრო—ადგილი ეკლესიაში, სადაც მგალობელნი დგანან 351.

სამსხვეალი—ლურსმანი, რომლითაც ქრისტე იყო ჯვარზე მიღურსმული 325.

სამცხის სპასალარი—332—333.

სამხრის ლოცვა—346—347.

სანახავი ძღვენი—342.

სანელბელი—179.

სარგის მკარგაძელი—ამირ-სპასალარი თამარ მეფისა 358.

სარემოს ნაცვალი—რემათა (ცხენის ჯოგთა) უფროსი გამგის მოადგილე 49.

საჩმუზა—მაშია (საბა), სარმუზი-ქოში, ფოსტალი (ჩუბინაშვილი) 138.

სახაგებლე—ჯორი, რომელზედაც მეფის საგებელი იყო აკიდული 128.

სახაურვა—საელო, განსაგებელი 176.

სახახლის დიდებულნი—413.

სახთაული—ბალიში 121, 432.

საურავი—საზრუნავი, გასაგები 77, 358.

საფარეშო—147, 221.

საფარამანგი—362.

საფუეე—მანდილი ხის ქურკელის საწმენდი 220.

საღვინე—დაწესებულება, სადაც ღვინის შემოსავალი და ყოველგვარი საქმეები ღვინის შესახებ და ღვინის ქურკელი ინახებოდა 7, 9, 47, 229.

საღვინის მოლარე—227—228, 217, 235.

საღვინის კელიხუფალი—საღვინის მოხელე 335.

საღვინის მუქიფი—საღვინის ძღვნის მნე 47—48, 254, 371.

სახილე, სახილე ტახაკი—157, 161.

სახურავი—119.

საწებელი—97.

საწოლის ღმრთის მშობელი—468.

საწოლის მწიგნობარი—39, 52, 59,

62; 84, 88, 283, 292, 370, 409, 453.

საწოლის მეკრე—136 258, 461—462.

საქარმაგეო სეფისკვერი—სეფისკვერი, რომელიც ალბათ ნაქარმაგევის ზრძოლაში დაღუპულ გმირთა მოსახსენებლად იყო დაწესებული 336.

საქურტლე—სახლი, სადაც ძვირფასი ქურტელი და ზახინა ინახებოდა 61, 77, 167, 178.

საქურტლი (ანუ საქურტლეთ) ნაცვალნი 44, 45, 173, 305, 369, 458.

საკელს—ის რ. ც შვადგენს ყოველი მოკელის საგამგეოს 59, 61.

სელი—სელის ზეთი 149, 151—152.

სელნი—დასაკეცი სკამები 434.

სეფე—მეფის კარის კაცი, კამპეროი ანუ კამერ-იუნკერი 31, 263—204.

სეფე-კარავი—სამეფო კარავი 471-472.

სეფე-ტაბაკი—სამეფო ტაბაკი 391.

სიგელი—87, 91, 114.

სიკისტრონი მოკაზმული ჯორი 129, 130.

სიკისტრ ხანი—117.

სიკისტროსანი ჯორი—126, 117.

სილალორი—საბას ეს სიტყვა ამონაწერი აქვს თავის ლექსიკონში ამრიგათ: „ალარდენი. სალალორი. ლელვი და ბროწეული. განაჩენში“. რომელ წიგნს გულისხმობს საბა განაჩენად ჩვენ არ ვიცით, თუმცა საბას მიერ ზემორე მოყვანილი სიტყვები ჩვენს ძეგლშიც ვეხვდება,

ტაბაკი—სეფე-ტაბაკი 36, 133, 138, 164, 223, 225, 226, 273, 393, 400 401, 403.

ტაბლა (ხონჩა) —7, 273, 400.

ტაოელთ მეფენი—266.

მეგრამ საზოგადოდ ლექსიკონის ცნობებიდან არ ჩანს, რომ საბაკარის გარიგებას იცნობდეს 344.

სკიპტრა—სამეფო ჯოხი, ფაენი (საპა). 323, 324.

სომეხთა მეფე—261, 266.

სომხითი—360.

სოფრომისძე—287—288. ჩვენ გვაქვს ხელში ცნობა ორი სოფრომისძის შესახებ. ორთავენი მოღვაწენი არიან ნარინის დავითის დროისა მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ერთი არის ზარდახნის მწიგნობარი გიორგი სოფრომისძე, რომელსაც დაუწერია 1290 წელს ვახუანგ თულაისძისა სიგელი, დავით ნარინის მიერ ბოძებული (სიგელი ჯერ არ გამოგვიცია), მეორე არის დავით ნარინის მოძღვარი ილარიონ სოფრომისძე, რომელიც დავითის ოპიზიდან მოუყვანია და გელაჟს ქედის მთავარანგელოზთა ეკლესიაში დაუყენებია. დავითის მიერ ბოძებული სახარება ილარიონს შეუკაზმავს და ეხლა ინახება სვანეთში სოფელ ლამსხალის ეკლესიაში, და ცნობები იქიდან გვაქვს ამოწერილი.

სპასალარი—სამცხის სპასალარი 332—333.

სუნდუზი—ზეწარი, სუნანი ტახტზედ სადენი აბანოში 121.

სუფრის ნოხი—433—434.

ბ

ბრამიზონენი—261, 266.

ბერფი—29.

ბური—ტყვია 108.

ბუემალი—97.

ბუის მცველი—10, 240.

უ

უდაბნო, უდაბნონი—დავით-გარეჯის
 უდაბნონი 341
 ულუფა—ღვინის ულუფა 238.
 უმეჯლიხო—რაკ მეჯლიშის დროს არ

არის სახმარი 228
 ურთუმელი—თავ-დაუხურავი 394.
 უხუცესი—უფროსი 180

ფ

ფარეში—მოსამსახურე, კამერდინერი.
 ამ მნიშვნელობით სხვა წყაროებში
 პირის ფარეში იხსენიება 101, 139,
 142, 157.
 ფარეშთ-უხუცესი — ფარეშების უფ-

როსი 101—102, 137, 147, 157,
 340, 414, 431—432
 ფანჯა—ფინჯანი 132, 218.
 ფანარი—137.

ქ

ქართლის ერისთავი—332.
 ქართლის კათალიკოზი—380.
 ქარშიკი—არღანჩი, ბრტყელი საბელი
 (საბა) 124.
 ქაფა (ქაფი) ჯავშანთ საფარდლიე (სა-
 ბა) 198.
 ქაშანური—173.
 ქვაბლიძე ამირეჯიბი —290—291. მე-

ცამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში,
 დავით ნარინის დროს, ცნობილია
 ამირაჯიბი ქობულის ძე ბე-
 ლე (თ. ჟორდანიას, ქრ. II, გვ. 161).
 ქრთამი—88, 90, 176.
 ქუთათელი—ქუთაისის მთავარ-ეპისკო-
 პოსი 316. 320, 323, 324.
 ქუთაისის ღმრთის მშობელი—325.

ღ

ღვინის მკრეფელი—75.

ღვინ ხ ულუფა—238

ყ

ყაზარჩა—პატარა კაბა, მოკლე კა-
 ბა (?) 4
 ყათაჩი—ჯორი 128.

ყვანდიში—ძვირფას ბეწვიანი ცხოველი
 (რუსულად ендова) 6.

შ

შირვან-შანშე—261.

შირვან-შაბენნი—267.

შანშეთ სახლი—445

შეკანული—ლვინის საწყავი 336.

შერაქისძე—95.

შეშა—ხე, ძელი 99.

ჩ

ჩადრი—145

ჩამჩა—417.

ჩაფლა—ფეხსაცმელი, წალა, ქალამანი (მეგრულად ჩაფულა და სვანურად ჩაფულ ქალამანია) და აგრეთვე საქალმნე ფეხის ქირა ეს სიტყვა კარის გარიგებაშიც საჩუქარს ნიშნავს (ასსა თოთრსა ჩაფლასა გაუ გზავნის მჭყე 100, 138, 352

396, 352

ჩახჩურები ჩუხჩერახი) — 366.

ჩახვ—ჩანთა (?) 66

ჩილანი გადასახურავე უნდა იყოს

ჩინური—172.

ჩოვანი საბურთალო კავი (საბა) 334

ჩუხჩარესობაჲ ეზოს უხუცესობა (?) 366

ც

ციცხვი—კოვზია საბას განმარტებით კარის გარიგებაში კი მოხელეა, რომელიც ეხლანდელი მეგზოვეს როლს

ასრულებს 165, 167.

ციცხვთ-უხუცესი—ციცხვების უფროსი 102.

ძ

ძელი ცხოვრებისა—21—22, 29, 35, 471.

ძმანი გარესჯელნი—გარეჯის ბერები 381.

წ

წანართა მეფე—265.

წინა-მდგომი—416.

წინა-მწოლი—135, 259—260, 470.

წლის თავი—ახალი წელი 10, 25.

ჭ

ჭაშნაგირი—საკმლის გამსინჯველი, სანამ მეფეს მიაართმევდენ, დეგუტატორი 415, 416.

ჭიაბერი—მანდატუროთ-უხუცესი თამარის დროს 360—361.

ხ

ხაბაზი—მეპურე, პურის მცხოვრი 67.

ხალასი—წმინდა, შეურევენელი 395.

ხაში—უბრალო დაუმუშავებელი 199.
ხარგაი—ნაბდის კარავი (საბა) 144—
145.

ხილოზა—ნახვა, დარბაზობა 143.
ხუცესთ-უხუცესი—უფროსი მღვდელი,
პროტოიერეი 37 38

3

კელის მანდილი—კილსახოცი 417
კელის ნოხი—პატარა ნოხი ხელში
დასაპერი 137
კელმანდილი—კელის მანდილი 219

კელის მკონებელი—მოხელე ხელმწი-
ფისა 353.
კელოხანი -- 413
კელის-უფალი—410, 412 -- 413, 459.

ჯ

ჯავშანი საცხენე 200
ჯალაბი—სახლობა, მეფის სახლობა
485.
ჯარნახძე—მანდატური, აზნაურის გვა-
რისა 95.

ჯაპვი—ჯაპვის პერანგი 31.
ჯვარის მტვრთველი—ეპისკოპოსი ანუ
მღვდელი რომელსაც ჯვარის წინ უნ-
და ეტარებინა ცხოველი ძელის ნა-
წილებიანი ჯვარი 21, 35, 37, 213.

სარჩევი

I წინასიტყვაობა	I—XXXVIII
1 ცნობა ხელნაწერის შესახებ	I—III
2 დრო კარის გარიგების შედგენისა	III—IX
3 სად არის დაწერილი ანუ შედგენილი კარის გარიგება და გვაქვს თუ არა ცნობა ამ ძეგლის შესახებ ლიტერატურაში	IX—XIV
4 ვის მიერ უნდა იყოს შედგენილი კაჩის გა- რიგება	XIV—XVI
5 რა წყაროებით სარგებლობს ავტორი კა- რის გარიგების შედგენისათვის	XVII—XXI
6 ენა და ტექსტი კარის გარიგებისა	XXI—XXVII
7 სასულიერო პირნი, კარის გარიგებაში მო- ხსენებულნი, და მოძღვართ-მოძღვარი	XXVII—XXXIV
8 მნიშვნელობა კაჩის გარიგებისა საქართვე- ლოს ისტორიის და სამართლისათვის	XXXIV—XXXVIII
II გარიგება კელმწიფის კარისა	1—20
III საკუთარ სახელთა, კელისუფალთა და ზოგი- ერთ სიტყვათა საქმეებელი	21—31

